ŠIAURIETIŠKOS ŠTUTHOFO ATMINTIES TRAJEKTORIJOS: STASIO VAINORO IR VYTAUTO MEILAUS LAIŠKAI IŠ ŠVEDIJOS Į ISLANDIJĄ

IEVA STEPONAVIČIŪTĖ ALEKSIEJŪNIENĖ

Vilniaus universitetas, Lietuva

ISSN 1392-0588 (spausdintas)
ISSN 2335-8769 (internetinis)
https://doi.org/10.7220/2335-8769.85.8
2026. 85

SANTRAUKA. Publikacijoje pirmą kartą skelbiami Štuthofo koncentracijos stovykloje kalintų Vytauto Meilaus ir Stasio Vainoro 1945–1946 m. iš Švedijos rašyti laiškai Islandijoje tuo metu gyvenusiam bičiuliui, kauniečiui Teodorui Bieliackinui, taip pat Stasio Vainoro liudijimo apie sunkiausios fizinės būklės Štuthofo lagerio kalinių evakuaciją, prasidėjusią 1945 m. balandžio 26 d., vertimas iš vokiečių kalbos. Visi tekstai papildyti komentarais. Įžangoje pateikiamas dokumentų biografinis ir istorinis kontekstas, apžvelgiami Meilaus ir Vainoro paminėjimai Štuthofo istoriografijoje, aptariama egodokumentų reikšmė istorinės ir kultūrinės atminties laukui.

RAKTAŽODŽIAI: egodokumentai, lietuviai Štuthofo koncentracijos stovykloje, Stasys Vainoras, Vytautas Meilus, Teodoras Bieliackinas, lietuvių diaspora Skandinavijoje, istorinė atmintis.

ĮŽANGINIS ŽODIS

Šios publikacijos tikslas yra paskelbti anksčiau nepublikuotus Štuthofo koncentracijos stovykloje kalėjusių Lietuvos piliečių suskaitmenintus egodokumentus. Tai – vienas Vytauto Meilaus (1913–1997) ir keturi Stasio Vainoro (1909–1964) lietuvių kalba ir ranka rašyti laiškai – publikacijoje pateikiama jų transkripcija, taip pat pridedamas Vainoro liudijimo apie Štuthofo evakuaciją vertimas iš vokiečių kalbos[1] – jo mašinraštis buvo siųstas kartu su jo 1945 m. rugsėjo 12 d. laišku. Šie laiškai rašyti 1945–1946 m. Švedijoje ir adresuoti tuo metu Islandijoje gyvenusiam žydų kilmės

[1] Originalo tekste yra nemažai gramatinių klaidų, bet jo prasmė yra aiški.

Copyright © 2026. Ieva Steponavičiūtė Aleksiejūnienė. Published by Vytautas Magnus University, Lithuania. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC BY-SA 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

lietuviui intelektualui Teodorui Bieliackinui (1907–1947), o minėtas liudijimas galėjo būti pradėtos knygos apie Štuthofą, kurią jis tikėjosi išleisti Vakaruose, dalis[2].

BIOGRAFINIAI ŠTRICHAI IR PAMINĖJIMAI

Vainoras ir Meilus paliko ženklų pėdsaką Lietuvos egzilio istorijoje, bet duomenys apie juos yra išbarstyti po įvairius šaltinius. Meilaus biografija glaustai pateikiama Alisos Rupšienės sudarytoje knygoje „Pragaro vartai – Štuthofas" (1998: 90), kurioje rašoma, kad Meilus buvo kilęs iš Marijampolės apskrities, 1936 m. baigė Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto Ekonomikos skyrių, iki pirmosios sovietų okupacijos buvo akcinės bendrovės „Nemunas" direktorius. 1943 m. kovo 16 d. buvo suimtas ir išgabentas į Štuthofo koncentracijos stovyklą, po evakuacijos atsidūrė Švedijoje, o nuo 1949 m. gyveno Kanadoje. Meilus buvo vienas aktyviausių Kanados lietuvių bendruomenės veikėjų, nuo 1958 m. – Pasaulio lietuvių bendruomenės valdybos vicepirmininkas. Meilus taip pat minimas kaip kontaktų su lietuvių bendruomenėmis Europoje iniciatorius (Ūsaitė 2009: 121), vienas iš nedaugelio Lietuvos išeivių, dalyvavusių užsienio šalies (Kanados) diplomatinėje tarnyboje (Lietuvos universiteto baigusieji 1973; Bubnys 2023: 98).

Štuthofo istoriografijoje Meilaus vardas įrašytas į vadinamąjį 46 įkaitų inteligentų, suimtų žlugus pastangoms įkurti Lietuvoje SS batalioną[3], sąrašą (*Pragaro vartai* 1998: 90; Bubnys 2023: 98), rasime jį ir garbės kaliniais paskelbtųjų sąraše (Bubnys 2023: 61). Jo kraštietis kunigas Stasys Yla Štuthofo prisiminimų knygoje „Žmonės ir žvėrys. Kaceto pergyvenimai" pasakoja, kad Meilus buvo vienas pirmųjų dėmėtąja šiltine susirgusių grupės narių, pasiprašęs išpažinties ir per Dievo malonę išgyvenęs (Yla 1951: 92). Yla prisimena, kaip Meilus, patekęs į palankesnes sąlygas, rūpinosi Lietuvos žydais: „Meilus, dirbdamas maisto skyriuje, nešdavo maistą keletui Lietuvos žydų, jų tarpe ir gyd. Finkelšteinui ir, rodos, dviem mūsų operos orkestro smuikininkams – Stupeliui ir Pomerancui" (Yla 1951: 342), buvo vienas iš Balio Sruogos inicijuoto literatūrinio klubo „Aitvarai" dalyvių[4] (251), buvo užmezgęs šiltą, bet ir draugiškai pašiepiantį ryšį su Latvijos rezistentu, socialdemokratų lyderiu Bruno Kalninšu (354).

[2] Laiškuose Vainoras mini knygos projektą, bet nėra duomenų, kad būtų ją užbaigęs, taip pat nežinoma, ar išlikęs Vainoro dokumentų archyvas, kuriame galėtų būti jos juodraščių. Iš Vainoro 1945 m. rugsėjo 12 d. laiško galime spręsti, kad knygą rašė lietuviškai ir tikėjosi, jog ji bus išversta į švedų ir galbūt anglų kalbą, taigi vokiško teksto paskirtis galėjo būti ir kita.

[3] Apie žlugusias Reicho pastangas suformuoti Lietuvoje SS legioną žr. Bubnys 1998: 10–14, 2023: 9–12.

[4] Kaip savo prisiminimuose rašys kitas garbės kalinys – Leonas Puskunigis, Meilų Sruoga bus pakvietęs į klubą kaip turtingą „mecenatą", kuris laisvėje rems „Aitvaro" žurnalą (Puskunigis 1998: 371).

Apie Meilų pasakoja ir jo anūkė Karla Gruodis – mokslininkė, vertėja, žurnalistė, žurnalo „Lithuanian Review“ įkūrėja, lyčių studijų Lietuvoje pradininkė (Laurušaitė 2012: 181; Avižinienė ir Bleizgienė 2024).

Apie Stasį Vainorą žinome, kad gimė Palangoje, buvo žvejo sūnus. Kaip ir Meilus, jis studijavo Kaune ekonomiką, bet pasirinko žurnalisto kelią. Bendradarbiavo „Žiniose“, „Lietuvos Aide“, „Karyje“ ir kitoje spaudoje, buvo vienas iš Klaipėdoje leidžiamo žurnalo „Mūsų jūra“ (po Klaipėdos okupacijos perkelto į Kauną ir tęsto kaip „Mūsų Jūra“) steigėjų. Suimtas 1944 m. vasarą Rygoje, kalintas Rygos kalėjime, Salaspilio bei Štuthofo koncentracijos stovyklose, švedų Raudonojo Kryžiaus globojamas atsidūrė Švedijoje. 1949 m. išvyko į JAV, ten dirbo laikraščių „Vienybė“ ir „Naujienos“ redakcijose, mirė ir palaidotas Čikagoje (*Prie Lietuvos laivyno ištakų* 2015: 109; Krikštopaitis 2015; *JAV lietuviai* 2002: 418).

Vainoro paminėjimai lietuviškos literatūros apie Štuthofą kontekste nėra gausūs ar išsamūs, jis nepriklausė nei minėtajai 46 įkaitų inteligentų grupei, nei „spaudos darbuotojų ir žurnalistų grupei“ (*Pragaro vartai* 1998: 226), nėra jo tarp paskelbtųjų garbės kaliniais. Yla pamini jį tik trumpai, kaip vieną iš garbės kalinių globotų tėvynainių, į koncentracijos stovyklą atgabentą atskirai (Yla 1951: 341). Tačiau Vainoras minimas Lietuvos egzilio prisiminimuose kaip aktyvus Lietuvos rezistencinio pogrindžio dalyvis, Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos narys, jos įgaliotinis ir ryšininkas Rygoje, palaikęs kontaktą su Latvijos ir Estijos antinaciniu pogrindžiu, svarbi pogrindinio pašto susisiekimo tarp Švedijos ir Lietuvos grandis (Vokietaitis 1983: 375; Vokietaitis 2004: 396; Žilinskas 1983: 143; 153; 155; „Stasys Vainoras“ 2002: 418; Grušys 2001: 190).

Visų čia publikuojamų Meilaus ir Vainoro egodokumentų originalai rasti privačiuose namuose Islandijos sostinėje, Reikjavike, asmeniniame Teodoro Bieliackino archyve (toliau – TBA), kurį po ji mirties išsaugojo jo sužadėtinė Svava Ágústsdóttir, o vėliau perėmė viena iš jos dukterų, ir kurį šios publikacijos autorė turėjo galimybę tvarkyti ir tirti vykdydama mokslo projektą pagal Valstybinės lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą. Bieliackinas buvo pirmasis profesionalus Lietuvos skandinavistas, vertėjas, rašytojas, poliglotas. Jis apsigyveno Islandijoje 1936 m., kai pradėjo studijuoti islandų ir prancūzų kalbas bei filosofiją. Iki karo vis grįždavo namo į Kauną, bet po pirmosios sovietų okupacijos liko Islandijoje iki pat savo ankstyvos mirties 1947-aisiais. Karo ir pirmaisiais pokario metais dirbo padienius darbus, kurį laiką buvo vertėju karinėje JAV radijo cenzūros tarnyboje Keblavike (TBA), vertė lietuvių ir islandų literatūrą, platino Švedijoje leidžiamą „Baltic Review“. Iki karo jis skelbė straipsnius apie Islandiją Lietuvos spaudoje, o islandiškoje – apie Lietuvos istoriją ir kultūrą, vėliau šiuos pakeitė politiniai straipsniai, nukreipti prieš sovietų okupaciją, sukėlę nemenką sovietų ambasados ir Islandijos komunistų pyktį (daugiau apie jį Stepanauskas 2010; Steponavičiūtė

Aleksiejūnienė 2019). Islandijoje išlikusiame jo asmeniame archyve saugomi jo straipsnių, vertimų rankraščiai ir mašinraščiai, įvairaus pobūdžio užrašai, spaudos iškarpos, smulkūs asmeniniai daiktai, taip pat oficialūs Lietuvoje ir Islandijoje išduoti dokumentai ir pluoštas laiškų. Be Meilaus ir Vainoro, Bieliackinui taip pat rašė Juozas Lingis, Viktoras Rozenblatas, Alfonsas Braziulis, Jurgis Gliaudas (Gliauda), Bronius Raila, Antanas Vaičiulaitis, diplomatai Jonas Budrys ir Vincas Balickas bei kiti Lietuvos išeiviai, o iš Lietuvos – tarp kitų ir Vytautas Sirijos Gira.

Kaip galime spręsti iš Meilaus ir Vainoro laiškų tono ir kreipinių, jie abu artimai su Bieliackinu bičiuliavosi, nors tai nebuvo draugų trijulė[5]. Visi trys vyrai studijavo Lietuvos (nuo 1930 metų – Vytauto Didžiojo) universitete. Vainorą ir Bieliackiną siejo žurnalistinė veikla ir meilė jūrai: Bieliackino straipsnių rasime minėtuose Vainoro redaguotuose šiai tematikai skirtuose leidiniuose. Meilus, kaip galima spręsti iš laiško, buvo pažįstamas su Bieliackinu per brolį Leonidą, kaip manoma, žuvusį per Inteligentų akciją Kaune (*Masinės žudynės Lietuvoje* 1965: 250). Kita jungtis – švedų kalbos studijos. Nėra aišku, ar Meilus ir Bieliackinas, tarp kurių buvo kelerių metų skirtumas, jos mokėsi vienu metu, bet abu buvo artimi su pirmuoju VDU švedų lektoriumi Knutu Olofu Falku[6]. Vainoras taip pat mokėjo skandinavų kalbų – jau gyvendamas JAV, iš švedų kalbos išvertė Pär̈o Lagerkvisto romaną „Barabas“ (1952), iš norvegų – Thoro Heyerdahlio kelionių knygą „Kon-Tiki“ (1954), jis taip pat laiškuose mini Falką – taigi, ir jis galėjo būti tarp švedų kalbos VDU besimokiusių lietuvių.

EGODOKUMENTAI IR ATMINTIS

Egodokumentų, tokių kaip asmeniniai pasakojimai ar laiškai, reikšmė moksliniuose tyrimuose vertinama nevienareikšmiškai. Kaip pažymi antinacinės rezistencijos atmintį Lietuvoje tyrinėjanti Daiva Dapkutė, istorikai asmeninius pasakojimus dažnai linkę laikyti subjektyviais ir riboto patikimumo šaltiniais, o juos analizuodami taiko kritinius istorinių tyrimų metodus (Dapkutė 2024: 74). Kad ta nuostata tebegalioja, patvirtina ir 2024 m. publikuotas dialogas tarp Arūno Bubnio[7] ir Neringos

[5] Žr. Vainoro 1945 m. rugsėjo 12 d. laišką.

[6] Knutas Olofas Falkas (1906–1990) – švedų kalbininkas, pirmasis švedų lektorius Vytauto Didžiojo universitete. Pradėjo ten dėstyti 1932 m., švedų lektoriaus pareigas ėjo 1935–1937 m. (Pivoras 2024: 155, 159). Nuo 1941 m. dėstė Upsalos, vėliau Lundo universitetuose, nuo 1945 m. – profesorius. Falko iniciatyva nuo 1943 m. Lundo universitete pradėta dėstyti lietuvių kalba. Tyrė baltų ir slavų kalbų kontaktus, Suvalkų krašto vietovardžius (Sabaliauskas 2018). Jo ryšys su lietuviais nenutrūko jam grįžus į Švediją: Meilus jo dėka gavo darbą Švedijoje, o į Bieliackiną Falkas savo 1945 m. rugsėjo 27 d. rašytame laiške (TBA) kreipiasi *Broder* (liet. *Broli*).

[7] Dr. Arūnas Bubnys vienas pirmųjų Lietuvoje ėmėsi tyrinėti Holokausto, antinacinio pasipriešinimo Lietuvoje ir konkrečiai Lietuvos piliečių kalinimo Štuthofe temas. Viena naujausių jo publikacijų šia tema – knyga „Lietuviai Štuthofo koncentracijos stovykloje 1942–1945 metais“ (Bubnys 2023).

Markevičienės[8], dviejų skirtingų disciplinų atstovų, dirbančių su lietuviškąja Štuthofo tema. Bubnys, iš dalies reaguodamas į Markevičienės mintį, kad verta surinkti lietuvių kacetininkų[9] egodokumentiką ir įtraukti ją į Jungtinių Amerikos Valstijų Holokausto atminties muziejaus tinklą, pripažįsta, kad laiškai istorikui gali būti svarbus informacinis šaltinis, iš kurio reikia „išgauti viską, kas tik įmanoma“, bet pats sakosi jų savo tyrimuose nenaudojęs. Anot jo:

> istorikai irgi žmonės – jie dažnai renkasi lengviausią kelią. Pavyzdžiui, politinę, rezistencijos, tremties, gulagų istoriją. Surinkai duomenis. Jais remdamasis, per metus ar dvejus parašai vieną kitą monografiją. O nagrinėti kiekvieną laiškelį, galvoti apie kiekvieną žodį, kas juo norėta pasakyti, – vargo vakarienė. (Markevičienė ir Bubnys 2024: 182)

Istorinės atminties tyrėjai, kaip rodo ir minėtasis Dapkutės straipsnis, egodokumentus traktuoja kitaip nei makroistorikai. Tokio pobūdžio dokumentai jiems gali padėti atskleisti, kaip individualios atminties konstravimas yra veikiamas išorinių – socialinių ir politinių – veiksnių (Dapkutės tyrimo atveju – lietuvių diasporos tarpusavio politinės konkurencijos), jie taip pat įdomūs dėl savo santykio su įsitvirtinusiu istorinės atminties kanonu. Atminties tyrėjams rūpi, kaip traumines patirtis fiksuojančiuose liudijimuose pasireiškia asmeninė ir kolektyvinė atmintis: egodokumentai ne tik papildo „didžiuosius pasakojimus“, bet ir su jais „ginčijasi“ ir „derasi“ – priešindamiesi, bet dažnai ir internalizuodami jų įsigalėjusias struktūras (Waxman 2008).

Literatūrologas ar filosofas, dar kitaip nei atminties tyrėjas, egodokumentiniuose pasakojimuose galbūt ieškos individualaus žmogaus likimo, balso ar nutylėjimų, universalių žmogiškosios būties ir prigimties raštų, egzistencinių pasirinkimų motyvų, aplinkybių, konkrečios erdvės ir istorinio laiko ženklų. Rašytojui ar scenaristui tokia medžiaga gali padėti sujungti žmones ir įvykius į naujo pasakojimo grandinę, atveriant erdvę gilesniam praeities ir tragiškų individualių likimų įprasminimui dabarties visuomenės kultūrinėje sąmonėje. Vis dėlto, nepaisant taško, iš kurio prie egodokumentų priartėjama, galimybė juose rasti anksčiau nežinomų faktų ar naujų sąsajų išlieka aktuali. Ne išimtis ir čia publikuojama medžiaga, nors laiškuose apie Lietuvos okupacijas, Holokaustą ir Štuthofo patirtį užsimenama tik lakoniškai.

Ši korespondencija visų pirma yra bandymas atkurti karo ir okupacijų nutrauktą draugystės ryšį, apibrėžti save naujoje aplinkoje, papasakoti adresatui, kas žinoma apie jam artimus žmones ir bendrus pažįstamus, Lietuvą, išeiviją Švedijoje, pasidalinti nerimu, viltimis ir ateities planais. Rašyti Švedijoje ir atkeliavę į Islandiją, jie

[8] Dr. Neringa Markevičienė yra Balio Sruogos kūrybos tyrinėtoja, tekstologiškai dirbanti su jo rankraščiais, tarp jų ir laiškais, 2026 m. turi pasirodyti nauja jos atlikta „Dievų miško“ redakcija, kur atkuriamos pažeistos autentiško teksto vietos (Anilionytė 2025).

[9] Kacetininkais vadinti koncentracijos stovyklos (vok. *Konzentrationslager*, sutrumpintai *KZ*) kaliniai.

savaip įsilieja į tebesiformuojančią lietuvių Štuthofe istorinę ir kultūrinę atmintį. Kitaip nei Meilų ir Vainorą minėjo istoriografinėje medžiagoje, egodokumentuose išgirstame jų pačių balsus ir sekame jų priverstinės migracijos trajektoriją: iš Lietuvos į Štuthofą, iš Štuthofo iki Švedijos, Meilaus atveju – per Daniją, o Vainoro atveju mąstoma apie galimybę keliauti toliau – į Islandiją ar JAV. Aprėpdami kelias šalis dokumentai nebetelpa nacionalinės atminties lauke ir tampa tarpnacionalinės, „keliaujančios“ atminties (Erll 2011) dalimi.

Laiškuose gausu detalių, todėl, rengiant šią publikaciją, atrodė prasminga papildyti laiškus išsamiais komentarais, tikintis, kad tai padės juos įtraukti į naujas atminties, diasporų ar atskirų biografijų tyrimų ir kultūrinių projektų konfigūracijas.

Su laiškais publikuojamas Vainoro liudijimas yra temiškai homogeniškas, sutelktas į baigiamąjį Štuthofo evakuacijos etapą, kai 1945 m. balandžio 26 d. iš stovyklos pradėti gabenti patys silpniausi, eiti nebegalintys kaliniai, daugiausia – žydės. Taigi jis gali būti lyginamas ir derinamas su daugeliu anksčiau skelbtų pasakojimų apie vadinamąjį „mirties žygį“, įvairius jo etapus ir trajektorijas[10]. Pavyzdžiui, jo pasakojime išnyra detalė, kuri naujoje faktų dėlionėje gali pasirodyti svarbi: čia paminima Jono Bulskio pavardė – ar nebus tas pats, kurį Arūnas Bubnys (2023: 70–71) knygoje mini kaip kalinį Nr. 16003, paleistą iš Štuthofo 1942 09 24? Būtent iš Švedijoje sutikto Bulskio Vainoras, sako, sužinojęs apie ligonių, kuriuos vežant iš stovyklos jam pačiam teko dalyvauti, tolesnį tragišką likimą.

Atminties studijų kontekste Vainoro pasakojimas vertingas ir tuo, kad reprezentuoja vieną iš ankstyvų bandymų liudyti koncentracijos stovyklų patirtį – jau laisvės sąlygomis, bet dar iki susiformuojant tokio pobūdžio memuaristikos konvencijoms. Jis kvestionuoja ilgai gyvavusį „tylos mitą“, t. y. prielaidą, kad išsamesni pasakojimai apie traumines Holokausto patirtis, ėmė rastis tik po daugelio metų (Cesarani 2012). Tai, kad jis nebuvo išspausdintas, galbūt pagrindžia mintį, kad stokota ne pačių pasakojimų, o institucinio ir leidėjų dėmesio. Publikuojami egodokumentai taip pat teikia viltį, kad Vainoro (ir kitų kacetininkų) archyvuose, jei jie yra išlikę, gali būti daugiau aktualios autentiškos medžiagos, ir skatina jų ieškoti.

[10] Pavyzdžiui, Bevendorff 1984; Lüers 1996; Bubnys 2023: 88–92; MacQueen (2009: 1422–1423). Apie evakuaciją iš Štuthofo koncentracijos stovyklos, jos buvusių kalinių, daugiausia lenkų, atsiradimą Skandinavijoje, konkrečiai prie Danijos Miono salos krantų, ir jų tolesnį likimą išsamiai rašoma danų autorių knygoje „Laivas iš pragaro“ (Clemmensen ir Albrektsen 2024). Štuthofo stovyklos evakuacijai ir „mirties žygiui“ skirti paskutiniai Balio Sruogos „Dievų miško“ skyriai; taip pat jį aprašo, remdamiesi savo patirtimi ir ką girdėję iš kitų kolonų liudininkų, Antanas Kučinskas (Gervydas 1950: 167–211) ir Yla (1951: 401–460).

DOKUMENTAI

NR. 1. STASYS VAINORAS – TEODORUI BIELIACKINUI

Kumelnesas[11], 1945 m. liepos 13 d.

Voko priekis:
Mr. Teodoras Bieliackinas
Grettisgötu 50
Reykjavik
Iceland

Voko nugarėlė:
Stasys Vainoras
c/o Litauiska Komiteé
Odengatan 45, IV. Stockholm

Kummelnäs, 1945m. liepos 13 d.

Mielas Teodorai!

Atkakęs į Švediją dažnai pagalvodavau apie Tave, bet nežinodamas Tavo adreso, negalėjau rašyti. O dabar kada tu Lingiui[12] parašei, paaiškėjo į [sic] Tavo gyvenamoji vieta. Daug metų, pilnų žiaurybių, skiria mus nuo paskutinio pasimatymo. Nežinau nė nuo ko pradėti rašyti. Kai ką būsi jau iš kitų išgirdęs, šį-bei [sic] tą galima patirti ir iš laikraščių. Paskutinių žinių iš Lietuvos ir aš nežinau. Aš grįžau į Lietuvą iš Prancūzijos 1939 m. Prasidėjo karas, užėjo bolševikai, netekome nepriklausomybės. 1941 vėl karas, užėjo vokiečiai; vėl kraujas, vėl skerdynės, ištrėmimai, koncentracijos lageriai. Aš įsitraukiau į ilegalią [sic[13]] kovą, priklausiau demokratinei „Laisvės Kovotojų“ S-gai[14], bendradarbiaviau [sic] slaptoj spaudoj ir radiofone,

[11] Kumelnesas (šved. *Kummelnäs*) – vietovė netoli Stokholmo, kur per Antrąjį pasaulinį karą buvo įkurta pabėgėlių stovykla, siejama su pabėgėliais iš Baltijos šalių (*1943 års utlänningssakkunniga*, 1945: 118; Persson 2021). Ją atsiminimuose mini Algirdas Vokietaitis: „Buvome nugabenti (1943 liepą) į baltiečių pereinamą stovyklą Kummelnaes [sic], mažą vietovę, apie 20 km į pietus nuo Stokholmo. Ten radome apsčiai estų ir latvių pabėgėlių, kurie jau savaitėmis laukė švedų įstaigų leidimo apsigyventi Švedijoje. Iš Lietuvos, tačiau, mes buvome ten pirmieji“ (Vokietaitis 1983: 210). Sprendžiant iš švedų dokumentinio reportažo (*Hur krafterna återvinnas* 1945), kuriame taip pat parodyti Vokietijos koncentracijos stovyklose kalėjusių ir Liubeke atsidūrusių asmenų atgabenimo į stovyklą vaizdai, stovykloje buvo apgyvendinami įvairių šalių pabėgėliai.

[12] Juozas Lingis (1910–1998) – etnografas, filologas. Išvyko studijuoti į Švediją kaip Lietuvos valstybės stipendininkas (Žilinskas 1983: 140; Mockūnas 1997: 337). Švedijoje leidžiamo žurnalo „Pragiedruliai“ vyr. redaktorius, skandinavų literatūros vertėjas (Mickevičius 2024), vienas iš Baltų humanistinės sąjungos (*Baltiska Humanistiska Förbundet*) aktyvistų (Käärik 1990: 6) ir jos leidžiamo žurnalo „Baltic Review“ redaktorių. Nuo 1939 m. dėstė lietuvių kalbą Stokholmo, o nuo 1953-ųjų – Upsalos universitete (Juodytė 2013). Buvo Švedijos jūrų istorijos draugijos narys (*Medlemsförteckning,* 1970).

[13] Laiškų kalba yra autentiška, nei rašyba, nei skyryba netaisyta. Kur rašyba nėra aiški, pažymėta [?].

[14] Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga (LLKS) – Lietuvos pasipriešinimo sovietiniam ir nacių okupaciniams režimams organizacija, įkurta 1940 m. gruodžio 26 d. Steigėjai: A. Damušis, V. Nasevičius, P. Padalis, L. Prapuolenis ir J. Vėbra (Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga 2018). Išsamiai apie organizaciją ir jos narius rašoma knygose „Laisvės besiekiant. Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos įnašas į antinacinę rezistenciją“ (1983) ir „Lietuvos Laisvės kovotojų sąjunga“ (2001); taip pat žr. Vokietaitis 2003: 202–448; Dapkutė 2024: 75–76.

bei palaikiau asmeninį pašto ryšį su latvių bei estų patriotais. Geštapas [sic] mane ėmė ieškoti nuo 1943 m.; bet pagavo tik 1944 m. liepos mėnesį Rygoje[15]. Sėdėjau keletą mėnesių kalėjime, o paskui išvežė į koncentracijos lagerį Stutthofą prie Dancigo sunaikinimui. Bet per laimę išlikau gyvas iki paskutinių dienų, kada naciai paskutinius likusius kalinius sukrovė į baidoką ir išvilko į jūrą, tikėdami, kad užėjęs vėjas mus paskandins. Bet oras buvo visą laiką toks puikus, kad mes ir savo geldoj, be duonos ir vandens, išsilaikėme 8 dienas. Gegužės 8 d. mus surado, Flensburgo įlankoj įvilktus, švedų Raud. Kr. atstovas ir mus išgelbėjo iš pražūties. Jau du mėnesių, kaip gyvenu Švedijoj, esu pakankamai atsitaisęs ir palyginti gana sveikas. Planuoju važiuoti į Ameriką, kur tikiuosi rasčiau galimybės išleisti savo pergyvenimų knygą, kurią pradėjau rašyti. Būtų labai malonu užsukti ir į Islandiją, pasidalinti gyvu žodžiu su Tavim. Bet ar tai galima? Gal galėčiau duoti medžiagos jūsiškei spaudai ir kuriam laikui užsidirbti pragyvenimui.

Apie lietuvių koloniją Švedijoje, manau, parašys Lingis ir dar vienas kitas. Kad čia gyvena Ada Balutytė, ištekėjusi už Rozenblato, turbūt būsi girdėjęs. Juodu abu pabėgo iš Lietuvos 1940 m. ir dirba Amerikos pasiuntinybėj[16]. Be to, yra likę iš pasiuntinybės Gylys[17], Žilinskas[18], be to Šeinius[19]. Yra apie 500 žmonių pabėgusių nuo bolševikų. Aš pats taipgi nenoriu grįžti į Lietuvą, nes jau žinau, koks vargas yra gyventi su anais žmonių laisvės priešais. Valdžioj yra labai gerų prietelių, kaip

[15] Knygoje „Laisvės besiekiant“ (1983: 375) pateikiamame žuvusių ir mirusių LLKS narių sąraše (panašu, kad klaidingai) nurodoma, kad Vainoras buvo suimtas gegužės pirmomis dienomis.

[16] Ada Balutytė-Rozenblatienė buvo Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Didžiojoje Britanijoje Broniaus Kazio Balučio dukra. Anot Žilinsko, Viktoro ir Ados Rozenblatų namai virto Stokholmo lietuvių socialiniu centru ir politinių pasitarimų vieta, jis taip pat rašo apie Ados pasiaukojantį darbą talkininkaujant rezistencinei Lietuvos atstovybei Stokholme (Žilinskas 1983: 173–174). Apie Rozenblatus taip pat rašo Vaitiekus 2025: 49.

[17] Vytautas Jonas Gylys (1886–1959) – lietuvių diplomatas ir teisininkas, tarpukariu atstovavęs Lietuvai įvairiose Europos valstybėse. 1932–1934 m. Klaipėdos krašto gubernatorius, vėliau – įgaliotasis ministras Švedijoje, Danijoje ir Norvegijoje; Švedijai pripažinus Lietuvos inkorporavimą į SSRS Gylys 1940 m. rugpjūčio mėnesį uždarė pasiuntinybę, bet liko Švedijoje. Nuo 1949 m. gyveno Kanadoje, buvo Lietuvos generalinis konsulas Toronte (Tamašauskas 2018a). Buvo Lietuvių komiteto Švedijoje pirmininkas (Švedijos lietuviai 2018).

[18] Vladas Žilinskas (1912–1993) – Lietuvos diplomatas ir ekonomistas. Dirbo Lietuvos pasiuntinybėse Taline ir Stokholme. Bandė priešintis SSRS reikalavimams perduoti Baltijos valstybių turtą. Buvo vienas iš Lietuvių komiteto ir Baltų spaudos tarnybos informacijai apie įvykius okupuotuose kraštuose teikti steigėjų, Baltaus slapyvardžiu rašė į dienraštį „Dagens Nyheter“, dalyvavo leidžiant žurnalą „Baltic Review“ ir laikraštį „Svetur“. Bendradarbiavo su Didžiosios Britanijos žvalgyba, palaikė ryšius su Lietuvos partizanais. 1949–1953 m. buvo Lietuvos reikalų patikėtinis Švedijoje. 1953 m. emigravo į JAV (Vladas Žilinskas 2015).

[19] Ignas Jurkūnas-Šeinius (1889–1959) – Lietuvos diplomatas ir rašytojas, 1916–1919 m. Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti įgaliotinis Stokholme, dirbo Lietuvos pasiuntinybėse Danijoje (1919–1920), Suomijoje (1922–1923) ir Švedijoje (1923–1927). 1933–1934 m. laikraščio „Lietuvos aidas“ redaktorius. 1935–1939 m. Klaipėdos krašto gubernatūros patarėjas. 1940 m. pasitraukė į Vakarus, apsigyveno Stokholme (Ignas Šeinius 2018), buvo vienas iš Lietuvių komiteto steigėjų (Žilinskas 1983: 142). Švedijoje išleido knygas „Raudonasis tvanas“ (Scheynius 1940) ir „Raudonasis tvanas užplūsta“ (Scheynius 1945), kūrė grožinę literatūrą švedų kalba. Plačiau apie jį žr. Radzevičienė (2011).

Gedvilas[20], Paleckis[21], Venclova[22], Grigorauskas[23], Vaišnoras[24] ir kiti. Bet kas iš to, kad ne jie valdo. Jeigu, jie galėtų pabėgti su savo šeimomis į saugų užsienį, neabejoju, jie tai tuojau padarytų. Jie yra komisarai per prievartą.

Apie Tavo namiškius gerai pasakyti negaliu. Naciams atėjus visi žydai buvo suvaryti į geto Vilijampolėj [sic]. Ir ten jie buvo vežami visokiems darbams į Latviją, Estiją ir kitur. Daug buvo ir šiaip sau sušaudoma, dėl sadistų malonumo. Tai buvo baisūs laikai. Ačiū Dievui, šie banditai yra sunaikinti. Būtų pasaulio išganymas, kad ir antrieji budeliai būtų sutvarkyti. Tuomet užviešpatautų vėl laisvė visame pasaulyj [sic].

Nu [sic], tai tiek. Parašyk man. O tada aš daugiau parašysiu. Rašyk per Lietuvių Komitetą Stockholme[25], nes mano adresas yra nepastovus.

Tai lik sveikas ir tvirtas. Linkiu viso geriausio.
Tavo Stasys Vainoras
(buvęs „Jūros“ red. ir plaukiojantis „Liet. Aido“ kor.)

Rankraštis. TBA.

20 Mečislovas Gedvilas (1901–1981) – Lietuvos sovietinis veikėjas. 1940 m. birželio mėnesį, SSRS okupavus Lietuvą, paskirtas vadinamosios Liaudies vyriausybės vidaus reikalų ministru, vėliau buvo LSSR Liaudies komisarų tarybos, Ministrų Tarybos pirmininkas. Būdamas švietimo ministru nepritarė mokyklų rusifikavimui (Tininis 2018a).

21 Justas Paleckis (1899–1980) – Lietuvos sovietinis veikėjas, žurnalistas. Nepriklausomoje Lietuvoje propagavo vadinamosios Lietuvos liaudies respublikos idėją. Po 1940 m. sovietų okupacijos paskirtas ministru pirmininku, sudarė vadinamąją Liaudies vyriausybę. Kaip ir Gedvilas, dažnai nesutarė su senaisiais komunistais, ypač dėl Lietuvos rusifikavimo, inteligentijos persekiojimo (Tininis 2018b).

22 Antanas Venclova (1906–1971) – Lietuvos rašytojas, vertėjas, aktyvus sovietmečio politikos ir visuomenės veikėjas. 1930–31m. redagavo žurnalą „Trečias frontas“, bendradarbiavo kituose kultūros leidiniuose. 1940 m. buvo vadinamojo Liaudies seimo atstovas (dalyvavo delegacijoje, vykusioje į SSRS dėl Lietuvos „priėmimo“ į SSRS). 1940–1943 m. LSSR švietimo liaudies komisaras. Prasidėjus SSRS–Vokietijos karui pasitraukė į SSRS, grįžęs į Lietuvą dėstė Kauno universitete, buvo LSSR Aukščiausiosios Tarybos deputatas, LSSR rašytojų sąjungos valdybos pirmininkas (Mitaitė 2018).

23 Galbūt Marijonas Gregorauskas (1908–1995) – ekonomistas, Lietuvos sovietinis veikėjas. LSSR prekybos liaudies komisaras (1940–1944), LSSR Liaudies komisarų tarybos pirmininko pavaduotojas (1944–1946). Nepritarė LKP(b) direktyvoms nepartinius tarnautojus pakeisti komunistais (Čereška 2018).

24 Juozas Vaišnoras (1911–1972) – Lietuvos sovietinis veikėjas, politinis kalinys, redaktorius, vertėjas. Nepriklausomoje Lietuvoje buvo Studentų varpininkų sąjungos pirmininkas, pogrindinio laikraščio „Antifašistas“ redaktorius, laikraščio „Už liaudies teises“ bendradarbis. Sovietams okupavus Lietuvą 1940 m. paskirtas finansų liaudies komisaru. 1942–1943 m. „Tarybų Lietuvos“ redaktorius. Represuotas 1945 m., kalintas Maskvos srityje iki 1955 m. Nuo 1957 m. dirbo mokslinį ir literatūrinį darbą, išvertė į lietuvių kalbą grožinės ir mokslinės literatūros knygų (Šarmaitis 1988; *Lietuvos gyventojų tremtys ir kalinimas* 2026; Tamošaitis 2011: 130).

25 Lietuvių komitetas Švedijoje oficialiai veikė 1944–1946 metais, 1943 m. jį slapta įsteigė Vokietaitis, Gylys, Šeinius ir Žilinskas. Pirmininku tapo Gylys. Komiteto paskirtis buvo „dėti visas pastangas ginti lietuvių atbėgėlių ir kitų Švedijoj gyvenančių lietuvių kultūrinius, socialinius, ekonominius, teisinius ir visus kitus reikalus“ (Žilinskas 1983: 142, 158–159).

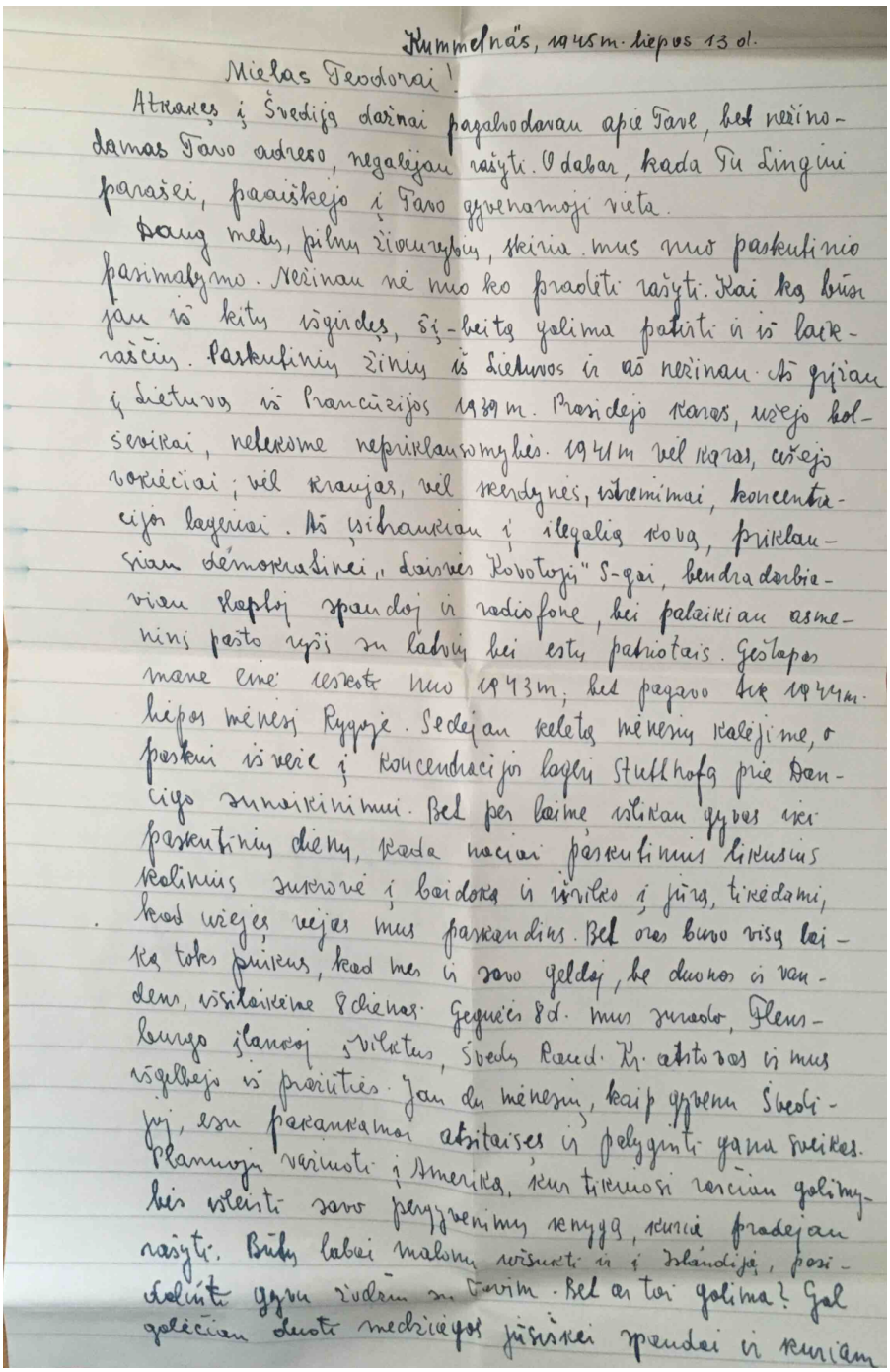

Kummelnäs, 1945 m. liepos 13 d.

Mielas Teodorai!

Atkakęs į Švediją dažnai pagalvodavau apie Tave, bet nežinodamas Tavo adreso, negalėjau rašyti. O dabar, kada Tu Lingini parašei, paaiškėjo į Tavo gyvenamoji vieta.

Daug metų, pilnų žiaurybių, skiria mus nuo paskutinio pasimatymo. Nežinau nė nuo ko pradėti rašyti. Kai ką būsi jau iš kitų išgirdęs, šį-beitą galima patirti ir iš laikraščių. Paskutinių žinių iš Lietuvos ir aš nežinau. Aš grįžau į Lietuvą iš Prancūzijos 1939 m. Prasidėjo karas, užėjo bolševikai, netekome nepriklausomybės. 1941 m vėl karas, ušėjo vokiečiai; vėl kraujas, vėl skerdynės, ištremimai, koncentracijos lageriai. Aš įsitraukiau į ilegalią kovą, priklausiau demokratinei „Laisvės Kovotojų" S-gai, bendradarbiaviau slaptoj spaudoj ir radiofone, bei palaikiau asmeninį pašto ryšį su latvių bei estų patriotais. Gešlapas mane eine ieškotė nuo 1943 m, bet pagavo tik 1944 m. liepos mėnesį Rygoje. Sedėjau keletą mėnesių kalėjime, o paskui išvežė į koncentracijos lagerį Stutthofą prie Dancigo sunaikinimui. Bet per laimę išlikau gyvas iki paskutinių dienų, kada naciai paskutinius likusius kalinius sukrovė į baidoką ir išvilko į jūrą, tikėdami, kad užėjęs vėjas mus paskandins. Bet oras buvo visą laiką toks puikus, kad mes ir savo geldoj, be duonos ir vandens, išsilaikėme 8 dienas. Gegužės 8 d. mus surado, Flensburgo įlankoj, Vilktus, Švedų Raud. Kr. atstovas ir mus išgelbėjo iš pražūties. Jau du mėnesių, kaip gyvenu Švedijoj, esu pakankamai atsitaisęs ir pelygiuti gana sveikas. Planuoju važiuoti į Ameriką, kur tikiuosi rasčiau galimybės išleisti savo pergyvenimų knygą, kurią pradėjau rašyti. Būtų labai malonu užsukti ir į Islandiją, pasidalinti gyvu žodžiu su Tavim. Bet ar tai galima? Gal galėčiau duoti medžiagos jūsiškei spaudai ir kuriam

1 pav. Stasio Vainoro 1945 m. liepos 13 d. laiško Teodorui Bieliackinui pirmas puslapis

NR. 2. STASYS VAINORAS – TEODORUI BIELIACKINUI
Stokholmas, 1945 m. rugpjūčio 16 d.

Voko priekis:
Island
Hr. Teodoras Bieliackinas
Grettisgötu 50
Reykjavik

Voko nugarėlė:
St. Vainoras
c/o Litauiska Komiteé
Odengatan 45[26], IV
Stockholm

Stockholmas [sic], 1945.8.16

Mielas Teodorai!
Gavau galiausiai ir iš Tavęs laišką, pilną naujienų ir gero humoro. Nieko daug nelaukdamas sėdausi rašyti Tau naują laišką, nes tuomet turės sekti ir Tavo atsakas.

Taigi, metų nemaža praėjo nuo tų dienų, kada Tu važinėdavai mus su savo Forduku. Kas iš mūsų tada būtų galėjęs nors apytikriai nusakyti mūsų gyvenimą už dešimties metų. Daug įstabių ir piktų dienų pergyvenome, bet gyvenimas, koks jis bebūtų, lieka beviliojąs savo nežinia, savo mįslinga ateitimi. Beje, aš vaizdavausi, kad Tavo „geriausiame žmonių krašte pasaulyj“ [sic] Tau turėtų kiek geriau eiti. Rašai, kasei griovius, štampavai muilą ir t. t. Tokių darbų Švedijoje, pavyzdžiui, galima gauti tą pačią dieną. Bet mes ieškome lengvesnio darbo, pav. lėkščių plauti restoranuose. Su tuo tikslu ir aš apleidau savo stovyklą Kummelnäse, kuri man atsibodo iki kaklo. Bet kadangi geresnių darbų Stockholme [sic] negalima lengvai gauti, tai ruošiuosi ryt-poryt pradėti minėtą darbą, – kol kas geresnio. Užmegsiu santykius su Amerikos lietuvių spauda, kaip ir Pats patarei, pabaigsiu savo atsiminimų knygą apie lietuvių kovas su naciais ir apie gyvenimą bei mirtį konclageriuose.

Aš maniau, kad Tu galėsi įsitraukti į kultūrinį-literatūrinį gyvenimą Islandijoje. Bet, matyti, išskyrus silkių, nieko ten ypatingo nėra. Juk tu tam tikrais atžvilgiais būtumei ten aukso žmogus filologijos katedroms, palyginamajai kalbotyrai ir pan[27]. Kad pati tauta, žmonės yra labai geri – net geriausi pasaulyj [sic] – aš tuo pilnai tikiu, bet kultūrinis gyvenimas, atrodo, yra per siauras. Nes šiaip Teodoras

[26] Tai buvo Vokietaičio buto adresas (Vokietaitis 1983: 211).

[27] Bieliackinas buvo poliglotas, gilaus filologinio išmanymo žmogus, savo dėstytojų Islandijoje aukštai vertinamas, turėjo draugų tarp Islandijos intelektualų. Visgi pastovaus darbo užsieniečiui tuo metu gauti Islandijoje buvo beveik neįmanoma.

Bieliackinas tenai griovių nekastų. Bet aš džiaugiuosi Tavo optimizmu ir humoru, kad Tu ir tokį darbą dirbęs nenusiminei. Taip vargstame mes visi, bet Tau, profesoriaus vaikui, yra vis dėlto fizinis darbas sunkiau pernešamas, negu, sakysime, man, žvejų vaikui. Aš ir lageriuose nenusiminiau, nes buvau pakankamai stiprus ir sveikas. Net ir šiandien aš jaučiuosi tiek jau atsitaisęs, kad galėčiau dirbti ir miške. Bet savo laisva valia ten nepuolu.

Sakai, Tu jau ilgas laikas, kaip pakeliui į šeimos gyvenimą. Nes prašė Tavo mergaitė[28] pasveikinti nepažįstamą draugą. Pasakyk širdingą ačiū nuo manęs su maža pastabėle, kad aš stengsiuosi kiek galint greičiau asmeniškai paspausti ranką. Gyvenimas pamažu normalėja, keliauti, manau, bus vieni juokai. Tad kodėl netikėti, kad mes greit pasimatysime ir padraugausime po senovei. Didelę naujieną man pasakei apie Knopfmiulerį[29]. Aš visai nežinojau, kad jis atsidūrė Islandijoje. Būtų gera, kad jis porą žodžių parašytų apie savąją Odisėją. Apie jo tėvus, aš nieko pasakyti negaliu. Manau, kad jie bus 1941 m. prieš karą repatrijavę į Vokietiją, bet atgal į Lietuvą negrįžę. Sesuo, berods, Nina, su kuria mokiausi kartu Klaipėdos gimnazijoje, buvo grįžusi į Lietuvą ir tarnavo kaip sekretorka Generaliniame Komisariate Kaune Umsiedlungsštabe[30]. Bolševikams artėjant, manau, ji bus su visa įstaiga išvykusi atgal į Vokietiją.

Tavo linkėjimus draugams dar neperdaviau, nes dar nebuvau susitikęs. Paraginsiu, kad kiekvienas ir po laišką parašytų. Aš tikrai kombinuosiu užsukti į Islandiją.

Tuo ir baigiu savo laiškelį. Sekančia proga daugiau. Pasveikink sužadėtinę ir Knopfmiulerį.

Iki pasimatymo

Tavo draugas Stasys Vainoras

Rankraštis. TBA.

[28] Bieliackinas nuo 1940-ųjų buvo susižadėjęs su Svava Ágústsdóttir (1921–1978).

[29] Vladimiras Knopfmileris (1916–1999) – Lietuvos jūrininkas, carinės Rusijos karininko ir karo gydytojo grafo Aleksandro Majevskio ir vokiečių kilmės dvarininkės Ninos Augustinos Knopf-Müller sūnus, tėvui pražuvus bolševikų revoliucijos sūkuriuose, su motina prisiglaudė pas jos gimines Klaipėdoje. Tarnavo laive „Smetona“. Islandijoje atsidūrė 1939 m. rudenį, prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, slapta pabėgęs iš prie Reikjaviko uosto sulaikyto vokiečių krovininio laivo, kuriame atliko praktiką. Bieliackino dėka gavo leidimą likti Islandijoje, baigė jūreivystės mokslus, vedė, 1946 m. su šeima išvyko į Didžiąją Britaniją, iš ten išplaukė paties naviguojamu laivu į Australiją, bet laivui sugedus prie Afrikos krantų, liko gyventi Siera Leonėje, gyvenimo pabaigoje su žmona grįžo į Islandiją (Mileris 2011).

[30] Įstaiga rūpinosi vokiečių kilmės gyventojų perkėlimu iš Klaipėdos krašto į Vokietiją.

NR. 3. STASYS VAINORAS – TEODORUI BIELIACKINUI
Stokholmas, 1945 m. rugsėjo 12 d.

Voko priekis:
Hr. Teodoras Bieliackinas
Grettisgötu 50
Reykjavik – Iceland
Luftpost

Voko nugarėlė:
Stasys Vainoras
c/o Litauiska Komiteé
Odengatan 45, IV
Stockholm

Stockholmas [sic], 1945.9.12

Mielas Drauge!
Tavo traktatą apie islandų kultūrinį ir ekonominį gyvenimą perskaitęs, nenoriu ir aš leisti Tave ilgai laukti mano laiško. Jeigu ir neišeis traktatas, tai bus vis dėlto keletas naujų eilučių, po kurių vėl turės sekti Tavasis laiškas. Man nebetenka pabrėžti, kad visa tai, ką Tu man rašai, yra labai malonu. Taipgi ir linksma skaityti Tavo eilutes, nes nesi nustojęs turėto humoro, kuriuo atpasakoji savo buitį. – Iš naujienų, kurios galėtų būti Tau įdomios, tenka pirmiausia suminėti keletas pavardžių tų žmonių, kuriais praturtėjo mūsų kolonija Švedijoje, būtent: med. dr. Starkus[31], pulkininkai

[31] Antanas Starkus (1901–1975) – gydytojas, mokslininkas, 1941–1943 m. VU Patologijos ir patologinės anatomijos katedros vedėjas, profesorius. 1943 m. suimtas ir įkalintas Štuthofo koncentracijos stovykloje, ten paskirtas gydytoju. 1947 m. iš Švedijos emigravo į JAV. 2012 m. pripažintas Pasaulio tautų teisuoliu (Antanas Starkus 2018). Starkaus pasiaukojimas gelbstint žmones Štuthofe ne kartą minimas Stasio Ylos knygoje „Žmonės ir žvėrys“, neįvardydamas jį mini ir Balys Sruoga „Dievų miške“, kaip gydytoją, kuris „turėjęs geriausią vardą visų lagerio ligonių tarpe“ (Sruoga 2006: 102). Apie jo humanizmą ir profesionalumą taip pat žr. *Pragaro vartai* 1998: 93–94; Bubnys 2023: 42–43. Pasakojimu apie Starkų, su kuriuo giminystės ryšiais yra susijusi jo žmona, dalijosi Andrius Kubilius (2019).

Urbonas[32], Blažys[33], Narakas[34], majoras Šiurna[35], av. leit. Gumauskas[36], ekonom. Vytautas Meilus (jį turi tikrai pažinti), inž. Pajaujis[37], abiturientas Dūda[38], stud. Kuprėnas[39] ir ūkininkas Šernas[40]. Jie visi buvo su manim koncentracijos lagery

[32] Oskaras Urbonas (1892–1978) – carinės Rusijos ir Lietuvos karininkas. Po 1917 m. Spalio perversmo bolševikų įkalintas, išlaisvintas tarnavo generolo P. Vrangelio 49-osios Dono kazokų raitosios baterijos vadu. Grįžęs į Lietuvą, ėjo 4-ojo artilerijos diviziono vado pareigas, buvo kariuomenės inspektorius. 1940 m. SSRS okupavus Lietuvą pasitraukė į Vokietiją, grįžo prasidėjus SSRS–Vokietijos karui, nuo 1944 m. vasario mėnesio ėjo Vietinės rinktinės štabo viršininko pareigas (Zabielskas 2018). Nepaklausė tiesioginio policijos vado Lietuvoje Luciano Wysockio raginimo organizuoti SS batalioną Lietuvoje. Suimtas 1944 m. gegužės mėnesį, kalintas Salaspilio kalėjime ir Štuthofe (Mackevičius 1986). Mirė Švedijoje. Yla mini Urboną kaip drąsų, sumanų ir garbingą žmogų (Yla 1951: 421).

[33] Vincas Blažys (1895–1974) – Lietuvos karininkas, pulkininkas leitenantas. Gestapo suimtas ir išvežtas į Štuthofo koncentracijos stovyklą 1943 m. kovo mėnesį. Po karo atsidūręs Švedijoje, dirbo Meteorologijos institute, buvo aktyvus Švedijos lietuvių bendruomenės veikėjas (Ališauskas 1974: 320).

[34] Juozas Narakas (1899–1989) – Lietuvos karininkas, lakūnas ir visuomenės veikėjas. Už dalyvavimą 1934 m. antivalstybiniame maište nuteistas mirties bausme (vėliau pakeista kalėjimu, paleistas 1936 m.). Dirbo Prekybos ir pramonės rūmuose, redagavo žurnalą „Lietuvos sparnai“. 1941 m. sovietų suimtas Kaune, per Birželio sukilimą buvo išlaisvintas ir tapo Laikinosios vyriausybės vidaus reikalų viceministru, o 1942 m. – vokiečių valdžios vidaus reikalų generaliniu tarėju. 1943 m. suimtas dėl pasipriešinimo mobilizacijai ir kalintas Štuthofo koncentracijos stovykloje, evakuacijos metu paliktas prie Żukowo kaimo, vėliau išlaisvintas sąjungininkų. Po karo apsigyveno Švedijoje (Juozas Narakas 2018; *Pragaro vartai* 1998: 91).

[35] Julius Šiurna (? – 1951) – Lietuvos karininkas, inžinerijos majoras, Vytauto Didžiojo kuopos vadas. Po Štuthofo atsidūrė Stokholme, ten ir mirė, kaip galima spręsti iš dienraščio „Draugas“ kreipimosi (Mieli tautiečiai 1950) – nepritekliuje ir po sunkios ligos. Buvo paskelbęs mokslinių straipsnių (Šiurna 1940).

[36] Klemensas Gumauskas (1918–2015) – inžinierius, Lietuvos karininkas. Suimtas 1944 m. gegužės mėnesį kaip antinacinio pasipriešinimo dalyvis, kalintas Štuthofe. 1945 m. sąjungininkų kariuomenės išlaisvintas pateko į pabėgėlių stovyklą Kopenhagoje, tais pačiais metais persikėlė į Stokholmą. Baigė Švedijos karališkąją aukštąją technikos mokyklą ir Stokholmo universitetą, dirbo bendrovėje „LM Ericsson“ inžinieriumi. Vienas Švedijos lietuvių draugijos (vėliau – Bendruomenės) steigėjų, 1983–2000 m. – pirmininkas. Vienas Gotlando komunikato parengimo (1989) iniciatorių, knygos „Lietuviai Švedijoje“ (1998) bendraautorius (Klemensas Gumauskas 2018).

[37] Jonas Pajaujis (1920–2000) – architektas, Lietuvos antisovietinio ir antinacinio pasipriešinimo dalyvis. Studijavo Vytauto Didžiojo universitete, dalyvavo ateitininkų veikloje. 1940–1941 m. prisidėjo prie pasipriešinimo sovietinei okupacijai ir Birželio sukilimo, 1942–1944 m. – prie pogrindinio Lietuvių fronto veiklos. 1944 m. dirbo Vietinės rinktinės štabe, buvo suimtas gestapo ir kalintas Štuthofe. Po karo apsigyveno Švedijoje, palaikė ryšius su partizanais ir Vyriausiuoju Lietuvos išlaisvinimo komitetu. Dirbdamas architektu prisidėjo prie kultūros paveldo projektų. 1989 m. Gotlande inicijavo Lietuvių fronto bičiulių Europos studijų savaitę ir Gotlando komunikatą (Kasparas 2018; Buchaveckas 1992).

[38] Pranas Dūda (1923–1997) į Štuthofo koncentracijos stovyklą pateko 1944 m. gegužės 20 d., būdamas studentu, kartu su inžinieriumi Mališka, architektu Pajauju, studentu Bacevičium, aviacijos leitenantu Gumausku (Yla 1951: 341). Buvo JAV leidžiamo politinio leidinio „Į laisvę“ atstovas Švedijoje (*Į Laisvę* atstovybės, 1961: 65). Mirė Švedijoje (Pranas Duda [sic], 2012).

[39] Kazys Kuprėnas (1915–1988). Baigė Komercijos mokyklą Kaune, mokėsi Karo aviacijos lakūnų mokykloje, dirbo buhalteriu. Pirmaisiais sovietų okupacijos metais įsitraukė į partizaninę veiklą. Suimtas ir išvežtas į Štuthofą 1943 m. kovo mėnesį, po karo gyveno Švedijoje, vėliau persikėlė į JAV, mirė Floridoje (*Pragaro vartai* 1998: 87). Gyvendamas Švedijoje bendradarbiavo „Pragiedruliuose“ (Mickevičius 2024). Anot Vandos Sruogienės, Kuprėnas tapo Kanados piliečiu, buvo Kanados konsulas Bonoje (Sruogienė 1981: 2). Tą patvirtinančių kitų šaltinių nepavyko rasti. Tai, kad Kuprėnas mirė JAV, patvirtina įrašai genealoginių duomenų portale „Ancestry“ (Kazys Kuprėnas 1997–2026).

[40] Jonas Šernas (1910–1978) – ūkininkas. Anot Sruogienės, savo noru pasidavė vokiečiams, kad nebūtų suimtas jo brolis, jis taip pat išgelbėjęs Sruogos rankraščius (Sruogienė 1981: 2). Pastarąjį faktą Sruogienė mini ir laiške Algiui Samulioniui, pavadindama Šerną – ir cituodama Sruogos „Dievų mišką“ – „Bambizu nuo Biržų“ (Markevičienė 2011; Sruoga 2006: 280). Mirė JAV (Bubnys 2023: 97).

Štutthofe [sic]. Juos tik išvežė kitu transportu 3 dienom anksčiau[41], ir po didelių vargų ir nuostolių kaliniais (daug buvo iššaudyta ir nuskandinta pakeliui), jie pateko Neuštadte [sic] prie Kylio anglams į rankas. Anglai perdavė danų raud. kryžiui[42], ir taip jie ligšiol gyveno vienoj netvarkingoj stovykloj prie Kopenhagos[43]. Kadangi Švedijoj kiek geriau, tai buvo paruoštas planas atbėgti jiems laiveliu į Švediją, kas ir buvo padaryta. Jie dabar mano stovykloj – Kummelnäse (18 km nuo Stockh.). Dabar aš jau ne vienas iš tos rūšies[44], dėl to aš kiek labiau patenkintas negu kiti, nes galėsime in corpore gal daugiau išsikovoti savo pragyvenimui. – Aš beje jau kiek gyvenimą pagerinau, kad gaunu iš Komiteto 125 kr. pašalpos neva švedų ir anglų kalbai mokytis. Bet tai yra per maža, kad gyventum, ir per daug, kad mirtum. Iš restorano, kur mėnesį dirbau, pasitraukiau. Noriu surasti darbo pusei dienos, o antrą pusę pašvęsti kalboms mokytis. Taipgi parašiau į Ameriką laikraščiams, noriu sueiti į artimą kontaktą su lietuvių socialdemokratų dienraščiu „Naujienos“,[45] kad gaučiau, kaip rašei, pažymėjimą, na gal ir kokį dolerį. Mano knyga tėra dar planavimo stadijoje. Kai aš ją būsiu baigęs lietuviškai, tuomet žiūrėsiu (per Šeinių) ar ji negali būti išleista švediškai, arba angliškai. Jeigu būtų spausdinimui kapitalo, tikrai būtų galima šį-tą ir užsidirbti; išleidus anglų kalba, nors į Angliją nebeįsileidžia Švedijos spausdintų knygų angliškai. – – [sic] Na, šiaip nieko daugiau. Komitetas

41 Liudijime apie Štuthofo evakuaciją Vainoras mini, kad pats iš stovyklos buvo išvežtas balandžio 27 d.

42 Apie šios grupės kelią į Daniją ir toliau į Švediją su daug iki šiol nepublikuotų detalių parengtas Dixie Simonseno straipsnis (žr. Simonsen, šis „Darbų ir dienų“ tomas).

43 Prastesnes sąlygas Danijoje ir persikėlimą į Švediją mini Yla savo prisiminimuose: „Kopenhagoje gyvenimo sąlygos nebuvo geros. Dėl to mūsiškiai susirišo su Kun. J. Tadarausku Švedijoje, gavo iš jo pinigų, pasisamdė laivelius – baidares ir po vieną arba du persikėlė Švedijon“ (Yla 1951: 552). Tai, kad perkelti štuthofiečius iš Danijos į Švediją padėjo Švedijos lietuviai, mini ir Lingis 1945 m. liepos 20 d. laiške Bieliackinui: „Meilus sėdėjo koncentracijos stovykloje Stutthofe ir dabar su aštuoniais kitais draugais yra Danijoje Raudonojo Kryžiaus globoje (Danijoje lietuvių yra apie 1000). Dedame pastangų tuos devynis Stutthofiečius [sic] pargabenti į Švediją, bet iki kol duodu Tau jo adresą, parašyk jam, gal jis tau daugiau faktų nurodys (adresas: Dansk Røde Kors, Forlegning (Litauiske afdeling), Værelse nr. 511, Emdrupvej 101, København)“ (TBA). Kaip ir Yla, Lingis kitame laiške Bieliackinui, 1945 m. spalio 7 d., patvirtina Vainoro žodžius apie prastesnes sąlygas pabėgėliams Danijoje, nurodydamas ir politinius motyvus: „Danijoje mūsų pabėgėliams nekaip: blogos patalpos, bloga viskas, o ypač pikti taip vadinami „frihetskämpare“ [laisvės kovotojai, antinacinio pasipriešinimo dalyviai], kurių didelis skaičius dabar raudonų“ (Lingis 1945). Kritika Danijos pabėgėlių stovyklų atžvilgiu skamba ir Liekio straipsnyje (Liekis 2019). Svarbu pažymėti, kad Danija, kitaip nei Švedija, kuri per karą išliko neutrali, buvo nacistinės Vokietijos okupuota ir jos ekonominė padėtis po karo buvo gerokai prastesnė, tai atsiliepė ir galimybei rūpintis pabėgėliais. Taip pat reikia paminėti, kad Danijos antinacinio pasipriešinimo dalyviai, kaip rodo Danijos archyvų duomenys (Bubnys 2023: 92), Klintholmo uoste išlaisvino 380 žmonių, tarp jų ir lietuvių, juos perėmė savo globon Danijos Raudonasis Kryžius.

44 Iš čia matyti, kad Vainoras buvo pirmasis į Švediją atvykęs štuthofietis, kitaip nei teigia Vokietaitis: „1945 m. balandžio mėnesį Raudonojo Kryžiaus pasiųsta gelbėjimo ekspedicija vežė laivu iš Dancigo uosto į Švediją kelis šimtus Štuthofo kalinių jų tarpe ir vienuoliką lietuvių, kuriuos nacių administracija buvo pasiuntusi į tą stovyklą kaip įkaitus. Tuo keliu per Daniją atsikėlė į Švediją buv. Štuthofo kaliniai: Vytautas Meilus, pulk. leit. Juozas Narakas, prof. dr. Antanas Starkus ir pulk. Oskaras Urbonas. Vėliau, atskiru keliu atvyko į Švediją ir Štuthofe kalėjęs LLKS įgaliotinis Rygoje Stasys Vainoras“ (Žilinskas 1983: 172).

45 1951–1964 m. Vainoras bus šio laikraščio pasaulio žinių redaktorius (*Prie Lietuvos laivyno ištakų* 2015, 109).

pradėjo leisti šiefirografuotą laikraštėlį – Lingio redaguojamą[46], kur bus paminėta ir apie Tavo „Aldoną“[47].

Beje, Knopfmileris galėtų irgi parašyti. Primink jam prie progos. Stockholme aš daugiausia draugauju su Rozenblatais, nes juodu abu draugiški ir simpatingi žmonės.

Na tai tiek šiam kartui. Kiek vėliau gal ir aš galėsiu „patraktuoti“ švedų gyvenimą, bet tuo tarpu aš jį dar per mažai pažįstu. Sveikink savo nepažįstamąją mergaitę, o taipgi perduok linkėjimui Vladui Knopfmileriui. Tai viso geriausio!

Tavo draugas Stasys

Rankraštis. TBA.

2 pav. Stasio Vainoro 1945 m. rugsėjo 12 d. laiško Teodorui Bieliauskinui voko priekinė pusė

[46] Šapirografija – kopijavimo būdas. Greičiausiai rašoma apie laikraštį „Svetur“, leistą Stokholme 1945–1946 m.

[47] Bieliackino romanas islandų kalba (nebuvo išleistas).

NR. 4. STASYS VAINORAS – TEODORUI BIELIACKINUI
Stokholmas, 1946 m. sausio 2 d.

Voko priekis:
Herr Teodoras Bieliackinas
Grettisgötu 50
Reykjavik
Island

Voko nugarėlė:
Stasys Vainoras
Birger Jarlsgatan 39
Pensionat „Comfort“
Stockholm

Stockholmas, 1946. 1. 25

Mielas Teodorai!
Turiu visų pirma Tave atsiprašyti už ilgoką nerašymą. Tai galiu pateisinti tik nerangumu, kuris šiaip yra menka priežastis dovanojimui. Beje, ko nors nepaprasto neturiu Tau ką rašyti, bet juk tai ir nebūtina, stengiantis išlaikyti taip laimingai užmegztą ryšį. Tavo atviruką su švenčių linkėjimais, žinoma, gavau. Ačiū širdingai už gerus norus, ir linkiu taip ir Tau kiek geresnių metų, nes juk tai pirmieji taikos metai. Nejaugi jie mums dar blogesni, negu patys žiauriausieji metai 20 amžiuje?

Pesimizmas gaubia lygiai mus Švedijoje, lygiai kitus lietuvius Europoje ir Amerikoje. Ne dėlto, kad šitie metai būtų baisesni, negu pereitieji, bet dėlto, kad mes nematome jokių didėjančių vilčių savo valstybei atkurti.

Melas, kuriuo grindžiamas taikos ir laisvės pasaulis, yra toks šlykštus ir didelis, kad daug kam gyventi nebesinori, nei kovoti už demokratiją, kurios didžiausieji reprezentantai paklojo milijonus žmonių lavonų, kad pakeistų Europoje vieną budelį kitu.

Kas naujo Tavo gyvenime? Ar nepasidarei Islandijos piliečiu? Kai savo valstybės nebeturi, nėra joks prasižengimas prieš savo kraštą. Tuomet galėtumei atvykti kad ir pas mus. Man, neturint pilietybės, yra labai sunku iš čia kur pakeliauti, nebent, jeigu norėčiau, kur visiškai išsikraustyti. Amerika ypatingai nevilioja, o jeigu ir viliotų, tai būtų vis tik sunku į ją patekti.

Beje, susipažinau su vienu islandiečiu iš Reykjaviko, kuris ir Tave pažįsta. Jis atvažiavo su vienu švedų garlaiviu su silkėmis, ir susidūrėme vienoj bendroj moterų kompanijoj. Važiavome naktį [?] į laivą ir baliavojome. Žinoma, aš neiškenčiau nepasakęs, kad turiu draugą, kuris gyvena Islandijos sostinėj.

– Teodoras Bieliackinas vadinasi jis –, [sic] pasakiau.

– Beliakinos [sic]? – susidomėjo šisai. – Tas, kuris visą laiką eina be kepurės ir yra pilnas humoro? – teiravosi toliau. Jis Tave gerai pažįstąs, nes Tu esąs ten gana populiarus.

Man, žinoma, tai buvo labai malonu girdėti. Vadinasi jis Mathias. Tėvas esąs pirklys, ir matyti pasiturįs (ar tik ne silkių eksportininkas); gerokai nuplikęs, nors tėra 26 metų. Jis atvažiavo neva telegrafijos mokytis. Bet kol pinigų turėjo, tol siautė; spėjo įsimylėti ir išsimylėti, o dabar ieško tarnybos. Šiaip būtų nieko sau vyrukas, tačiau tai yra jo pirmieji žingsniai į platesnį pasaulį, ir jo nepatyrimas toje srityje metasi per daug į akis „pasaulinių vagabundų“ tarpe.

V. Meilus išsikėlė į Lundą, kur jis gavo „archyvinio darbo“ (t. y. darbas, už kurį moka ne darbdavys, bet socialinė įstaiga[48]) pas prof. Falką, kuris dabar ruošiąs švedišką – rusišką – lietuvišką žodyną[49]. Su Rozenblatais susitinku gana dažnai, nes tai yra beveik vienintelė šeimyna, pas kurią aš užeidinėju. Su Komitetu[50] mano santykiai blogi, – pažiūrų skirtumai: prodiktaturiškiems [sic] tautininkams, a la Šeinius, Žilinskas, aš jiems atrodau lygiai svetimas ir tolimas, kaip komunistas, nors tesu tik demokratinis socialistas[51]. Tie žmonės nieko iš gyvenimo nenori mokytis, – bent man taip atrodo; nes išmintingesni nacionalistai juk nesunkiai gali išsiaiškinti, kad vienintelis būdas nukreipti mases nuo nuo [sic] revoliucinio, bolševikinio socializmo, yra parlamentinio, demokratinio socializmo kelias, kaip rodo Skandinavijos, Anglijos pavyzdžiai. O kas įvyksta, kai šitam judėjimui norima užkirsti kelią nacionalistine diktatūra, parodė Italijos, Vokietijos likimas, parodys netrukus ir naujas pilietinis karas Ispanijoje.

Išsitariau šį kartą ir politikos klausimais. Kas be ko. Galvoji juk žmogus ir apie tai. Šiam kartui užteks. O po kurio laiko, kai gausiu iš Tavęs žinią, parašysiu vėl.

Linkiu viso geriausio!
Tavo prietelius
Stasys Vainoras

Rankraštis. TBA.

48 Vainoro pastaba.

49 Nerasta duomenų, kad tokį būtų išleidęs.

50 T. y. Lietuvių komitetu.

51 Apie vidinius prieštaravimus Švedijos lietuvių bendruomenėje Bieliackinui vėliau tais pačiais metais, 1946 m. rugpjūčio 30 d. laiške, rašo ir Juozas Lingis: „Gal jau žinai, čia pasidarė baisus skilimas kolonijoje. Senojo antaninio ar net augustinio (Vald...) šalininkai, dabar einą kitais vardais, pradėjo visaip šmeižti kitas grupes. Net Amerikos „Vienybėje“ išspausdino šmeižiantį laišką prieš prof. Starkų, kuris sėdėjo Stutthofo stovykloje ir dabar vieši čia, išvadindami jį karo nusikaltėliu ir dar daugiau. Baisi akcija vykdoma prieš dešinįjį ir kairįjį bloką čia. Baisi velniava. Nežinau, ar išlipsime iš to klozeto kada nors. Taigi, ir „Svetur“ nukentėjo. Toji grupė su Šeinium [?], Žilinsku, Vokietaičiu priešaky paskutiniu laiku pavertė jį savo organu, o dabar ir jo nebeišleidžia“ (TBA). Vokietaitis taip pat rašo apie dar iki štuthofiečių atvykimo įsipliekusius Švedijos lietuvių nesutarimus: „tuo metu Stokholme be Žilinsko ir jo šeimos gyveno vos septynetas lietuvių: buv. mūsų ministeris Vytautas Gylys su žmona, rašytojas ir buv. diplomatas Ignas Jurkūnas-Šeinius, buv. Lietuvos studentai-stipendininkai Juozas Lingis ir Andrius Skimutis, teniso instruktorius Bronius Purvėnas (jį pažinojau dar iš Kauno) ir Viktoras su Ada (Balutyte) Rozenblatai. Tačiau ir ta maža saujelė lietuvių buvo tiek tarpusavyje susipiovę smulkiomis intrigomis, su kai kurie iš jų buvo net visiškai nutraukę asmeninius santykius“ (Vokietaitis 1983: 211–212).

NR. 5. VYTAUTAS MEILUS – TEODORUI BIELIACKINUI
Lundas, 1946 m. balandžio 17 d.

Voko priekis
Iceland
Mr. T. Bieliackinas

Voko nugarėlė
Vytautas Meilus,
L. Fiskareg.[52] 14b
Lund, Sweden

Lund, 17.4.46

Brangus Teodorai,
Labai ačiū Tau už laiškutį, kuris kažkodėl taip ilgai keliavo: prieš kokias penkias dienas padavė jį man prof. Falkas[53], mano dabartinis darbdavys. Rengiausi ir pats jau senokai Tau parašyti, bet visokios bėdos sutrukdydavo.

Nežinau kaip plačiai papasakoti Tau savo istoriją. Manau, kad jau būsi šį-tą girdėjęs, jei ne apie mane, tai apie kitus sėdėjusius su manimi, todėl perdaug neišsiplėsiu.

Bolševikmetyje gyvenimas buvo liūdnas ir baugus. Kurį laiką teko būti bedarbiu, bet vėliau gavau tarnybą Tekstilės Treste sudarytame iš nacionalizuotos pramonės. Lionė[54] irgi visą laiką ten pat su manimi dirbo. Tačiau nors ir sunku buvo, vis tik kaip nors vertėmės. Jei bolševikai nebūtų pravedę tų masinių ir žiaurių išvežimų, tai prisiminimas apie juos nebūtų toks kartus. Per vežimus buvo išvežta ir mano žmonos motina su seserimi – Bataitiene[55] ir jos 5-ių metų dukra. Gražina taip pat turėjo būti išvežta, tačiau laimei ji buvo tuo metu provincijoje. Žmonos tėvas[56] buvo pabėgęs į Vokietiją ir mirė tų pačių metų rudenį – Berlyne. Tiek apie bolševikmetį.

Kilęs vokiečių–rusų karas tikrai buvo sutiktas kaip Dievo siunčiamas išsigelbėjimas. Pirmieji vokiečių daliniai buvo sutikti su didžiausiu entuziazmu. Dėja [sic] šis susižavėjimas truko tik akimirką, nes po poros savaičių pasirodė vokiečiai kas esą ir ko norį. Taigi santykiai su naujais okupantais labai greitai

52 *Lilla Fiskaregatan* – viena centrinių Lundo gatvių, tarp dviejų aikščių *Stortorget* ir *Bantorget*.

53 Žr. 6 išnašą. Prof. Falkas padėjo įsidarbinti ne tik Meilui, bet ir kitiems lietuviams. Savo 1945 m. rugsėjo 27 d. laiške Bieliackinui Falkas mini, kad archyvinį darbą pas jį dirba du broliai Kazlauskai ir anglistas Matusevičius (TBA).

54 Teodoro brolis Leonidas Bieliackinas (1911–1941).

55 Birutė Vosyliutė (Bataitienė). Ją, kaip močiutės seserį, savo interviu mini Meilaus anūkė Karla Gruodis (Avižinienė ir Bleizgienė 2024).

56 Andrius Vosylius. Anot Karlos Gruodis, jis buvo žymus verslininkas, pramonininkas (Avižinienė ir Bleizgienė 2024).

įsitempė. Tačiau kol vokiečiams sekėsi Rytuose, tol bent jie nereikalavo iš mūsų mobilizuotis. Gi vėliau ir šis reikalavimas atsirado ir nuo tada prasidėjo atvira kova su okupantais. 1943 m. vasario mėn. pabaigoje buvo paskelbtas lietuviško SS-legiono organizavimas. Esą Führer'is suteikiąs Lietuvai nepaprastą garbę ir malonę leisdamas stoti į SS eiles[57]. Deja, lietuviai neskaitė, matyt, savęs tokios didelės malonės vertais ir nė vienas vyras nestojo, netgi išsislapstė, kad nesurastų. Tada vokiečiai taip įsiuto, kad, kaip jau Tu turbūt žinai, uždarė visas aukštąsias mokyklas, sudaužė jų įrengimus ir paėmė 46 įkaitus, tame skaičiuje ir mane. Surinko jie mus iš įvairių sluoksnių: profesoriai (Jurgutis[58], Balys Sruoga[59], Starkus[60]), aukštesnieji karininkai, teisininkai, inžinieriai, mokytojai, kunigai ir net vienas kitas studentas. Pradžioje norėjo jie mus sušaudyti sekančią jau dieną[61], tačiau norėdami žmones dar labai įbaidyti, pakeitė šį nutarimą išveždami mus į Stutthof'o koncentracijos stovyklą, esančią pusiaukelyje tarp Danzig'o ir Elbing'o, prie jūros[62]. Ir ištikrųjų [sic], patekti į konclagerį yra daug blogiau, negu būti nušautam iš karto. Man nėra įmanoma aprašyti Tau kaip ten mums ėjosi. Pakaks ir to, jei pasakysiu tik kad buvome be perstojo mušami ir badu marinami. Kaip aš atrodžiau, gali spręsti iš to, kad mano svoris buvo nuvažiavęs iki 40 kg. Be to, manau, Tau teko matyti nuotraukas iš konc. lagerių laikraščiuose bei kino apžvalgose. – Tačiau, žinai, žmogus yra nepaprastai gajus sutvėrimas ir gali labai daug pakelti [dalies teksto nematyti] tai mus nutarė evakuoti. Čia irgi būtų labai ilga istorija. Varė pėsčius ir be maisto

57 Šią formuluotę kone žodis žodin pakartos ir Kučinskas-Gervydas knygoje „Už spygliuotų vielų" (Gervydas 1950: 12). Taip pat apie SS kariuomenės (vok. *Waffen-SS*) nacionalinių legionų steigimą rašoma: „Nacių supratimu, šioms tautoms tai buvo didelė nuolaida, garbė ir privilegija" (Zizas 2011: 32).

58 Vladas Rafaelis Jurgutis (1885–1966) – Lietuvos politikas ir ekonomistas, laikomas finansų mokslo pradininku bei finansų terminijos kūrėju Lietuvoje. 1920–1922 m. buvo Seimo narys, 1922 m. – užsienio reikalų ministras. 1922–1929 m. vadovavo Lietuvos bankui, vėliau buvo Valstybės tarybos narys. Vienas ateitininkų organizacijos steigėjų, Lietuvos mokslų akademijos narys, Vytauto Didžiojo ir Vilniaus universitetų profesorius, 1942–1943 m. – Mokslų akademijos pirmininkas. Nacių okupacijos metu priešinosi jų ūkio politikai, prisidėjo prie Mokslų akademijos bibliotekos išsaugojimo. 1943 m. suimtas ir kalintas Štuthofo koncentracijos stovykloje, kur organizavo slaptą švietimą. 1945 m. grąžintas į Lietuvą, patyrė sovietines represijas (Tamašauskas 2018b).

59 Balys Sruoga (1896–1947) – lietuvių rašytojas ir dramaturgas, literatūros ir teatro kritikas, vertėjas, publicistas. Studijavo Maskvos ir Petrogrado universitetuose, Miuncheno universitete studijavo slavistiką, teatro ir meno istoriją, įgijo daktaro laipsnį. Vytauto Didžiojo ir Vilniaus universitetų profesorius. Buvo vienas iš garbės kalinių Štuthofe, sukūrė ten literatūros klubą „Aitvarai". 1945 m. sugrąžintas į Lietuvą (*Pragaro vartai* 1998: 219 –220). Jo beletrizuotų atsiminimų knyga „Dievų miškas" (parašyta 1945 m., pirmą kartą, smarkiai cenzūruota, išleista 1957 m.) – geriausiai žinoma iš visų lietuviškų Štuthofo pasakojimų. Apie Sruogos likimą sukurtas dokumentinis filmas „Vieno buto istorija: Balys Sruoga" (2017).

60 Žr. 31 išnašą.

61 Tai mini ir Narutis 1993: 46.

62 Pagal Ylos knygoje pateiktą Lietuvos įkaitų sąrašą vokiečių kalba, datuotą 1943 m. kovo 26 d., Meilus ir kiti iš jo grupės (tarp jų – Starkus, Yla, Narakas, Kuprėnas, Narutis) buvo atgabenti į Štuthofą 1943 m. kovo 25 d. Žr. taip pat Narutis 1993: 43.

300 kilometrų, gražino atgal ir vėl varė[63], vežė jūra baidokais, kol pagaliau 1945 m. gegužės 3 d. buvome britų armijos išlaisvinti ties Lübecku. Čia mus paėmė į savo globą švedų Raud. Kryžius. Pradžioje nuvežė į Kopenhagą, kur pabuvome (aš ir penki kiti draugai) apie 3 mėnesius, vėliau gi patys pabėgome iš Danijos į Švediją. Švedijoje palaikė mus porą mėnesių svetimšalių stovykloje, vėliau gi išdavė Nanseno pasus[64] ir paleido kur kas nori. Aš pats turėjau (lagerio pasekmėje) sunkią skrandžio operaciją, tačiau dabar esu visiškai pasveikęs. Nuo kovo mėnesio pradžios persikėliau į Lundą, kur gavau darbą prof. Falko rengiamo didžiulio lietuvių kalbos žodyno redakcijoje. Taigi, kaip matai, po trejeto metų nuotykių pradėjau vėl normalesnį gyvenimą. – Gražina su dukra gyvena Vokietijoje, amerikiečių zonoje. Man pavyko susisiekti su jomis tik sausio mėn. Dabar esu jau gavęs joms įvažiavimo į Švediją vizą ir tikiuosi, kad pavyks man jas tokiu būdu atsigabenti. Tai matai, mielas Fedia, kokia buvo mano dalia. –

Dabar šis tas apie tai, kas Tau svarbiausia, būtent apie Tavo artimuosius. Kaip tu žinai, tik ką vokiečiams užėjus jie buvo uždaryti į Vilijampolę. Aš juos lankydavau iki paskutinio momento ir dar persikėlus į Vilijampolę man teko su Lionia porą kartų pasimatyti. Dėja [sic] jis buvo greitai kaž kur [sic] išvežtas tarp kitų 500 žmonių[65]. Sakoma, kad darbams į Rygą, bet man niekaip nepavyko tikrai sužinoti. Kad Rygoje daug kauniškių dirbo, tai yra faktas, bet ar buvo Lionė tarp jų niekas nežinojo. Buvo dar transportas iš Kauno ir į Talliną [sic]. Gal jis ten pateko. Galėjo atsitikti ir taip, kad į Rusiją pabėgo, kaip kad Malcas, rodosi Sribnis [?] ir daugelis kitų padarė, bet tai žinoma vis tik spėliojimai. Dėl Tavo tėvo[66], tai turiu daug tikslesnes žinias. Iki rusams ateinant jis visą laiką gyveno Vilijampolėje. Kurį laiką sirgo, bet vėl pasveiko. Jis turėjo palyginamai pakenčiamas sąlygas, nes jo nevarė į darbus, bet davė jam atskirą kambariuką ir turėjo jis versti vokiečiams kažkokius juridinius tekstus iš rusų į vokiečių kalbą. Badauti jam taip pat neteko, nes Bronė

63 Kolonos, kuriai priklausė Meilus, pargabenimą atgal į Štuthofą ir tolimesnį kelią, remdamasis jau Vakarų Vokietijoje išgirstais pasakojimais, mini ir Yla – šios ir jo grupės keliai išsiskyrė Pucke (Yla 1951: 547–552).

64 Nanseno pasas buvo laikinas identifikacinis dokumentas, galiojęs 1922–1946 m. tarp Tautų Sąjungos narių ir skirtas patvirtinti asmenų be pilietybės ir pabėgėlių tapatybę, kai jie nebegalėjo gauti savo šalies galiojančių dokumentų. Dokumentas įvestas Fridtjofo Nanseno iniciatyva, norint padėti pabėgėliams po 1917 m. Spalio perversmo Rusijoje, o vėliau taikytas ir kitoms persekiojamoms grupėms (Gailiūtė 2018).

65 Tai patvirtina teiginį, kad Bieliackino brolis Leonidas buvo nužudytas per vadinamąją Inteligentų akciją 1941 m., kaip minėta Įžanginiame žodyje.

66 Simonas (Semion) Bieliackinas (1874–1944) – žymus carinės Rusijos ir Lietuvos teisininkas, į Lietuvą gyventi su šeima atvyko 1921 m., tapo Žydų reikalų ministerijos juriskonsultu, vertėsi advokato praktika, buvo VDU ekstraordinarinis profesorius. 1931 m. su sūnumis Leonidu ir Teodoru (žmona ir dukra jau buvo mirusios) gavo Lietuvos pilietybę (Kauno regioninis valstybės archyvas, f. 66, ap. 1). Profesorius Bieliackinas buvo daugelio mokslo publikacijų ir kelių grožinių knygų autorius, vienas iš Lietuvos baudžiamojo statuto kūrėjų. Jo buvęs studentas, vėliau asistentas Avrahamas Tory (Golub) taip jį apibūdina: „Profesorius Bieliackinas – genijus, nepakartojama asmenybė, daug metų gynęs kitus, ištikus nelaimei, visada rasdavęs malonų žodį kiekvienam, kad ir kukliausiam žmogui, visada sugalvodavęs puikų sprendimą sudėtingose teismo situacijose“ (Tory 2000: 205).

(paskutinioji šeimininkė) jam pastoviai pristatydavo maistą. Ji labai energingai ir ištikimai rūpinosi juo. Man tekdavo dažnai su Brone susitikti įvairiems pasitarimams. Ji taip pat buvo perėmusi bibliotekos ir kitokio likusio tėvo turto globojimą, žinoma, kiek pavyko suslėpti nuo vokiečių[67]. – Dėl tėvo likimo aš Tau, žinoma, negaliu kategoriškai tvirtinti, bet kiek aš sužinojau iš vėliau (rusams jau užėmus Kauną) patekusių iš Vilijampolės į Stutthof'ą žmonių, kad Tavo tėvui, padedant jo draugams teisininkams iš miesto, pavyko iš Vilijampolės išbėgti ir pasislėpti žmonėse. Taigi yra daug vilties, kad jis yra likęs gyvas[68].

Biaurius [sic] laikus gyvename. Ir dar ne galas. Baisu darosi, kai pagalvoji, nejaugi reikės pasilikti visą gyvenimą emigrantu? Vienintelė viltis – dar vienas karas. Tikriausiai griekas yra linkėti žmonijai daug daugiau pralieti kraujo, bet jei tai turi įvykti, tai juo anksčiau įvyks, tuo geriau. –

Kaip gi Tau sekėsi, mielas Teodorai, per šį visą laiką? Man labai malonu bus išgirsti iš Tavęs plačiau kaip Tau einasi, ką veiki ir koks iš viso tenai gyvenimas pas Jus? Gal jau Islandijos piliečiu tapai? Apie Islandiją aš težinau tik iš Tavo pasakojimų ir vieno perskaityto islandiško romano vokiečių vertime „Morgen des Lebens", Gudmundseno[69], rodosi. – Ar galvoji ten visiškai pasilikti, jeigu nebūtų mums visiems lemta sugrįžti į tėvynę, ar išvyktumei kur nors kitur? Būk geras ir nepatingėk man daugiau parašyti.

Su geriausias linkėjimais
Tavo Vytautas

Rankraštis. TBA

[67] Faktas, kad profesoriaus biblioteka, jam atsidūrus gete, buvo jo buvusios šeimininkės namuose ir šio nusikalstamo pagal nacių tvarką fakto atskleidimas minimas ir knygoje „Kauno getas" (Tory 2000: 205).

[68] S. Bieliackino žūties aplinkybės per Holokaustą lieka neaiškios. Remiantis „Lietuvių enciklopedijos" („Simonas Bieliackinas" 1954: 493), jis buvo išvežtas iš Kauno geto į Osvencimą ir gyvas sudegintas. T. Bieliackino studijų draugo Pavelo (Povilo) Fridricho 1946 m. liepos mėnesį rašytame laiške iš Paryžiaus teigiama, kad, jo žiniomis, Teodoro tėvas mirė Vilijampolės ligoninėje po „smegenų ligos" (TBA). Tory taip pat aprašo 1943 m. rugsėjo 25 d. apsilankymą pas sunkia depresija sergantį profesorių Bieliackiną, jo palatoje senojoje Vilijampolės („Slobodkos") dalyje (Tory 2000: 482–485). Dinos Porat parengtuose šio epizodo komentaruose minima, kad profesorius buvo atsisakęs Lietuvos teisingumo ministro pasiūlymo jį paslėpti ir galiausiai buvo nužudytas per vadinamąją Vaikų akciją 1944 m. kovo 27 d. (Tory 2000: 485).

[69] Kristmannas Guðmundssonas (1901–1983) – tuo metu vienas iš pasaulyje labiausiai žinomų islandų autorių, jo romanas „Livets morgen" („Gyvenimo rytas", 1929) parašytas norvegų kalba.

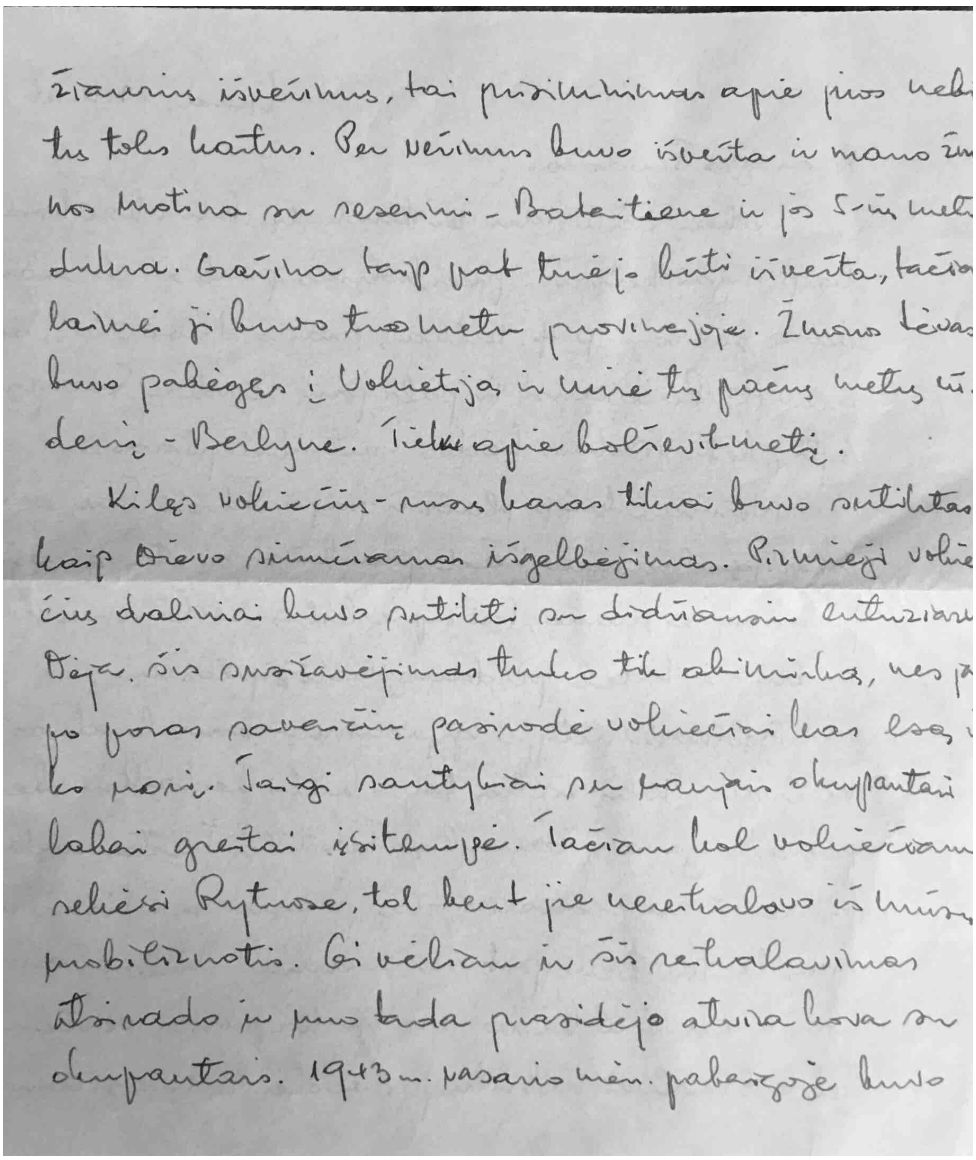

3 pav. Vytauto Meilaus 1946 m. balandžio 17 d. laiško Teodorui Bieliackinui antras puslapis

NR. 6. STASIO VAINORO LIUDIJIMAS APIE ŠTUTHOFO EVAKUACIJĄ

Kaip buvo evakuota Štuthofo koncentracijos stovykla

Ligoniai išplukdyti į jūrą ir nuskandinti

„Planuotoji“ Buchenvaldo, Belzeno ir kitų koncentracijos stovyklų evakuacija leido sąjungininkų kariams ir karo korespondentams savo akimis išvysti siaubingą vaizdą ir jį atvirai parodyti pasauliui.

Mūsų koncentracijos stovykla Štuthofe (netoli Danzigo[70]) – lygiai toks pats mirties fabrikas, kaip ir kitos minėtosios Vokietijos nacių įstaigos – buvo viena iš tų stovyklų, kurios galėjo būti išvalytos laiku ir pagal planą. Balandžio 25 d. stovyklos komendantas, SS oberleitenantas (oberšturmfiureris) Ehle[71], davė įsakymą evakuoti stovyklą.

Dėl pirmosios evakuacijos (18 000 žmonių), bado ir tifo[72] (per pirmuosius tris šių metų mėnesius mirė daugiau kaip 12 000 kalinių) kalinių skaičius nuo 35 000 šių metų sausį buvo sumažėjęs iki 3 000. Daugiau nei tūkstantis iš jų buvo ligoniai.

Turiu pasakyti, kad komendanto įsakymas ligoniams padarė ne mažesnį poveikį nei nuotykių ieškotojo Tylio Ulenšpygelio žodžiai, kai jis norėjo išvaryti ligonius iš ligoninės lovų su likusio gulėti ligonio pelenais[73]. Žmonės, panašūs į skeletus, su ramentais ir gipso tvarsčiais, lipo iš savo gultų ir skelbėsi esantys tinkami žygiui ir norintys eiti kartu. Ir jie elgėsi protingai, ne kvailiau nei Ulenšpygelio ligoniai. Jie suprato, kad su nepaeinančiais naciai gali susidoroti dar greičiau. Daugelis jų, žinoma, mirė pakeliui, tačiau niekas negalėjo tiksliai pasakyti, kas nutiko tiems, kurie nebepajėgė eiti – kol neatvykau į Švediją ir nesutikau žmogaus, kuris savo akimis matė tragišką šių paliegusių kalinių pabaigą ir prireikus galėtų patvirtinti tai, ką teigiu šiame liudijime: ligonių kalinių transportas iš Štuthofo koncentracijos stovyklos buvo nuskandintas jūroje, susprogdinus baržas sprogmenimis su laikmačiu[74].

Kitą dieną, balandžio 26-ąją, po to, kai link Vaichselio[75] upės žiočių (į Šivenhorstą[76]) išvyko pirmoji žygiuoti tinkamų kalinių partija. Mes, likę sveikesni kaliniai, turėjome iš barakų į geležinkelio stotį išgabenti visus sunkiai sergančius, vos gyvus, kenčiančius nelaimės draugus – tai daugiausia buvo nuo išsekimo mirštančios

[70] Dab. Gdanskas Lenkijoje.

[71] Paul Ehle (1897–1965). Kai kuriuose istoriografiniuose šaltiniuose (pvz., Bubnys 2023: 18; Orski 2009: 1449) nurodoma, kad jis buvo kapitonas (hauptšturmfiureris).

[72] T. y. dėmėtosios šiltinės.

[73] Nuoroda į vokiečių folkloro personažo Tilio Ulenšpygelio gudrybę išvilioti visus ligonius iš lovų, kiekvienam pašnabždėjus, kad bus sudegintas sunkiausiai sergantis ligonis ir iš jo pelenų pagamintas vaistas, leisiantis kitiems pasveikti.

[74] Pabraukta spausdinant mašinėle Vainoro.

[75] *Weichsel* – vokiškas Vyslos pavadinimas.

[76] *Schiewenhorst*, dab. Świbno (Lenkija), vietovė prie Vyslos žiočių, Gdansko įlankoje.

žydės – ir sukrauti į krovininius vagonus. Šis darbas buvo baisiausias, kokį man kada nors teko dirbti priverstinių darbų stovykloje. Ligoniai merdėjo agonijoje ant purvinų grindų, ir tik nedaugelis jų dar galėjo atsikelti ir paeiti. Savo būtinus reikalus jie darė ten, kur gulėjo. Dvokas ir nešvara buvo nepakeliami. Dėl ilgo gulėjimo kai kurios jų kūno dalys jau buvo supuvusios. Žinoma, buvo ir daug mirusiųjų, kuriuos lavonų surinkėjų komanda, kaip ir kasdien, iškart nugabeno į krematoriumą.

Stotyje transportavimui vadovavo SS oberleitenantas, buvęs stovyklos statybos vadovas, padedamas šarfiurerio[77], kuris kiekvienai būtybei tvarkingai dalijo kelioninį davinį: 750 g duonos, 250 g margarino ir 200 g sūrio. Dauguma ligonių nebepajėgė priimti maisto, jie buvo per silpni ir nebesuprato, kas su jais vyksta. Tačiau kai kurie savo sustingusiais pirštais čiupo duoną kaip ereliai pelę, bandydami sustiprėti.

Mes atvažiuodavome vis su naujais ligoniai ir krovėme juos kaip silkes į statinę, nes ponas šarfiureris sąmoningai davė tiek mažai vagonų, kad ligoniai turėjo būti sukrauti vieni ant kitų. Tokiomis sąlygomis toli jie negalėjo nukeliauti. Savaime aišku, dalis jų užduso pakeliui, o tai, žinoma, buvo SS-ininkų evakuacijos plano dalis.

Vagonai buvo uždaryti, kad dar labiau padidėtų uždusimo tikimybė. Traukinukas, kurį mes pavadinome Štuthofo ekspresu, pajudėjo. Dvidešimt penki kaliniai iš pakrovimo komandos išvažiavo kartu, kad perkeltų ligonius į baržas prie Vaichselio žiočių.

Trečią evakuacijos dieną, t. y. balandžio 27 d., aš su paskutiniais kaliniais palikau stovyklą ir mes buvome nugabenti tiesiogiai į Šivenhorstą prie Vaichselio žiočių. Čia sužinojome, kad ligonių transportas išplaukė iki mums atvykstant, 3 valandą nakties, tikriausiai į Helą[78]. Mes radome palikta apie 40 ligonių iš šio transporto ir daugiau nei dešimt mirusiųjų. Mat nepakako laiko pilnam pakrovimui, nes baržos kapitonas tiksliai 3 valandą nakties išplaukė į jūrą su pusgyviais žmonėmis.

Mūsų transportas, tai yra paskutinysis iš Štuthofo, turėjo išplaukti kitą naktį. Tarp mūsų 800 žmonių buvo daugiau nei 300 sergančiųjų, daugiausia tifu, viduriavimu ir kitomis įprastomis nacių stovyklų ligomis. Rusų frontas buvo visai netoli, prie Bonzako[79], 6 km priešais mus ir už Danzigo. Mūsų laimei, jis buvo gana ramus. Artėjantis vakaras atnešė šiek tiek lietaus, bet, ačiū Dievui, ne audrą.

10 valandą vakaro transporto vadovas pradėjo rūpintis perkėlimu. Jam padėjo specialus kalinių būrys. Transporto vadovas pasakė prižiūrėtojams arba „kapo“[80] kaip jie buvo vadinami stovykloje, kad likę sergantys kaliniai iš vakarykščio transporto nebus pakrauti į baržą, bet bus palaidoti žemėje kartu su mirusiaisiais. Taigi

77 *SS Scharführer* – karininko laipsnis, atitinkantis seržanto.

78 *Hella* – vokiškas Helio pusiasalio / miesto Baltijos jūroje, Lenkijoje, pavadinimas.

79 Vainoras rašo *Bunsack* – matyt, turėtas galvoje *Bohnsack*, lenk. *Sobieszewo*.

80 Iš kalinių tarpo paskirtas prižiūrėtojas.

šie 40 pusgyvių kalinių pirmiausia turėjo būti nužudyti. Šias aukas turėjo likviduoti vienas SS-ininkas, buvęs lagerio Angoros triušių veislyno komendantas.

Mes gulėjome ant drėgnos žemės mažomis grupelėmis, susisupę į savo pilkus apklotus ir aiškiai girdėjome jo žiaurų balsą šaukiant: „Kur yra specialiosios komandos vyrai?“ Už jo bėgo kapo ir taip pat šaukė iš visų jėgų: „Kelkitės, jūs dar turite iškasti duobę arklių lavonams. Juk ne veltui gavote duonos ir margarino“. Keletas figūrų pakilo ir nuėjo dirbti. Netrukus netoliese pasigirdo pirmieji šūviai. „Aha, šūvių į pakaušį specialistai darbuojasi“, – pasakiau savo draugams. Atsikėliau ir nuėjau pažiūrėti šio baisaus proceso iš arčiau. Iš vagono du specialiosios komandos kaliniai išnešė sergančią moterį, kuri, remiama šių vyrų, dar galėjo paeiti. „Kas, kur mes einame, ką su manimi darysite?“ – ji baimingai klausinėjo kalinių. „Mes tave nuvesime į laivą, viskas bus gerai“, – bandė šie nuraminti vargšę moterį. Naktis buvo tamsi. Vaichselio pakrantės su barža nebuvo matyti. Moterį vedė visiškai kita kryptimi, prie geležinkelio pylimo. Aš nusekiau iš paskos iki vietos, kur stovėjo SS-ininkas su revolveriu rankoje. Jis iš karto nusitaikė į moters veidą, bet revolveris nesuveikė. Sušukusi keletą žodžių, moteris iškart susmuko. Ją pribaigė gulinčią ant žemės. Tuo tarpu du kiti kaliniai atvilko naują auką. Taip vienas po kito buvo nužudyti visi 40 vakar išvežtų ligonių, o tada palaidoti griovyje prie geležinkelio pylimo Nikelsvaldėje[81].

O kas atsitiko su visu transportu? Tai buvo mįslė. Visi numanė, kad visas transportas su ligoniais kaliniais buvo nuskandintas. Šią prielaidą patvirtino liudytojas Jonas Bulskis, lietuvių jūrininkas, kuris iki paskutinių dienų tarnavo Vokietijos laivyne. Aš jį sutikau pabėgėlių stovykloje Kumelnese. Jis taip pasakojo: „Gegužės 7 d. pabėgau iš Helos į Borhnolmą, o iš ten – į Švediją. Aš priklausiau Vokietijos prekybiniam laivynui ir paskutiniuoju metu dirbau vilkike „Memel“ Heloje. Paskutinėmis balandžio mėnesio dienomis mūsų vilkikas gavo įsakymą iš Helos į jūrą nuvilkti dvi upines baržas su koncentracijos stovyklos kaliniais. Mes plaukėme šiaurės rytų kryptimi apie 20–30 jūrmylių. Tada kapitonas įsakė: „Atriškite virves“. Abi baržos liko vienos plūduriuoti jūroje. Jūra buvo visiškai rami. Nepaisant to, įsitempę laukėme, kas nutiks su šiom baržom. Nutolę nuo jų per keletą mylių, per žiūronus pamatėme, kaip viena, o tuoj po to ir antroji barža pakilo į orą ir iškart pranyko. Visai įgulai tapo aišku, kad baržose buvo sprogmenys su laikmačiu, tam, kad jos būtų susprogdintos su visais gyvaisiais keleiviais. Transportu buvo vežama 900 ligonių.

Taip buvo evakuota Štuthofo naikinimo stovykla.

Stasys Vainoras

Mašinraštis. TBA.
Vertė Ieva Steponavičiūtė Aleksiejūnienė

[81] *Nickelswalde*, lenkiškas pavadinimas – *Mikoszewo*.

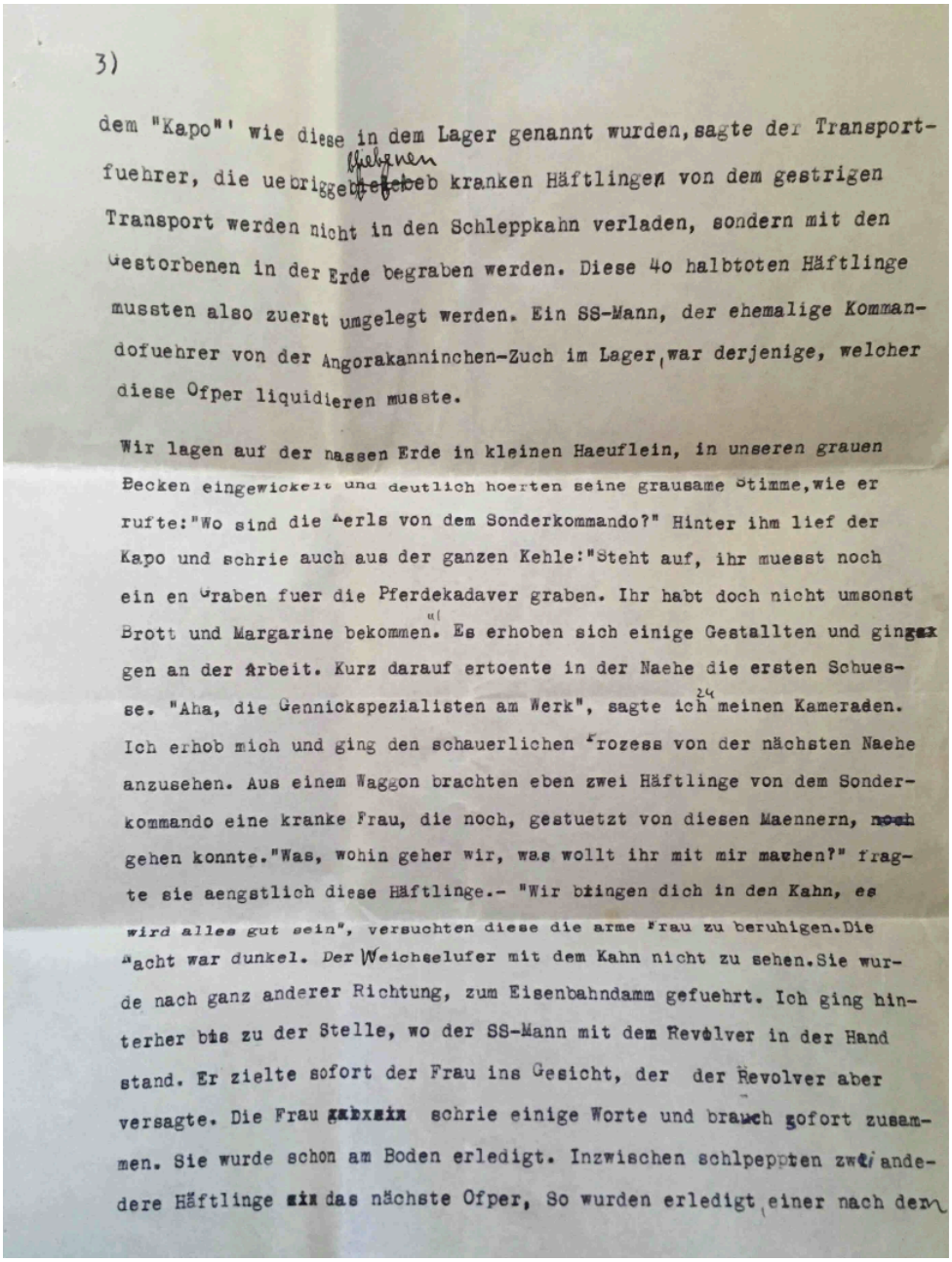

3)

dem "Kapo"' wie diese in dem Lager genannt wurden, sagte der Transportfuehrer, die uebrigen kranken Häftlingen von dem gestrigen Transport werden nicht in den Schleppkahn verladen, sondern mit den Gestorbenen in der Erde begraben werden. Diese 40 halbtoten Häftlinge mussten also zuerst umgelegt werden. Ein SS-Mann, der ehemalige Kommandofuehrer von der Angorakanninchen-Zuch im Lager, war derjenige, welcher diese Ofper liquidieren musste.

Wir lagen auf der nassen Erde in kleinen Haeuflein, in unseren grauen Decken eingewickelt und deutlich hoerten seine grausame Stimme, wie er rufte: "Wo sind die Aerls von dem Sonderkommando?" Hinter ihm lief der Kapo und schrie auch aus der ganzen Kehle: "Steht auf, ihr muesst noch ein en Graben fuer die Pferdekadaver graben. Ihr habt doch nicht umsonst Brott und Margarine bekommen." Es erhoben sich einige Gestallten und gingen an der Arbeit. Kurz darauf ertoente in der Naehe die ersten Schuesse. "Aha, die Gennickspezialisten am Werk", sagte ich meinen Kameraden. Ich erhob mich und ging den schauerlichen Prozess von der nächsten Naehe anzusehen. Aus einem Waggon brachten eben zwei Häftlinge von dem Sonderkommando eine kranke Frau, die noch, gestuetzt von diesen Maennern, gehen konnte. "Was, wohin geher wir, was wollt ihr mit mir machen?" fragte sie aengstlich diese Häftlinge.- "Wir bringen dich in den Kahn, es wird alles gut sein", versuchten diese die arme Frau zu beruhigen. Die Nacht war dunkel. Der Weichselufer mit dem Kahn nicht zu sehen. Sie wurde nach ganz anderer Richtung, zum Eisenbahndamm gefuehrt. Ich ging hinterher bis zu der Stelle, wo der SS-Mann mit dem Revolver in der Hand stand. Er zielte sofort der Frau ins Gesicht, der der Revolver aber versagte. Die Frau schrie einige Worte und brauch gofort zusammen. Sie wurde schon am Boden erledigt. Inzwischen schlpeppten zwei andere Häftlinge das nächste Ofper, So wurden erledigt, einer nach dem

4 pav. Stasio Vainoro teksto apie Štuthofo evakuaciją trečias puslapis

PIRMINIAI ŠALTINIAI

TBA – Privatus Teodoro Bieliackino archyvas Reikjavike. Stasio Vainoro, Vytauto Meilaus, Knuto Olofo Falko, Viktoro Rozenblato, Juozo Lingio, Pavelo Fridricho laiškai. Skaitmeninių kopijų turėtoja – Ieva Steponavičiūtė Aleksiejūnienė.

Bieliackinų šeimos dokumentai, saugomi Kauno regioniniame valstybės archyve, f. 66, ap. 1.

ANTRINIAI ŠALTINIAI

Ališauskas, Kazys. Aa. plk. ltn. Vincas Blažys. *Karys*, nr. 8(1505), 1974. Prieiga internete <https://www.spauda2.org/karys/archive/1974/1974-nr08-KARYS.pdf>.

Anilionytė, Jūratė. 80 metų „Dievų miškui“: parodoje pasakojama apie kūrėją, patekusį tarp dviejų ideologijų. *LRT kultūra*, 2025 m. spalio 17 d. Prieiga internete <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/2000528072/80-metu-balio-sruogos-dievu-miskui?time_start=2>.

Antanas Starkus. In *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, 2018. Prieiga internete <https://www.vle.lt/straipsnis/antanas-starkus/>.

Avižinienė, Birutė, ir Ramunė Bleizgienė. Pokalbis su Karla Gruodis. Noriu tikėti ateitimi. *Šiaurės Atėnai,* 2024 05 03. Prieiga internete <https://www.satenai.lt/2024/05/03/noriu-tiketi-ateitimi/>.

Bevendorff, Else. Gestrandete Jüdinnen vor Bookniseck. In *Vergessen und Verdrängt. Eine andere Heimatgeschichte. Arbeiterbewegung und Nationalsozialismus in den Kreisen Rendsburg und Eckernförde.* Hrsg. Kurt Hamer, Karl-Werner Schunck, Rolf Schwarz. Eckernförde: Druckhaus Schwensen, 1984, 220–221.

Bubnys, Arūnas. Lietuvių kelias į Štuthofą. In *Pragaro vartai – Štuthofas.* Sud. Alisa Rupšienė. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998, 8–33.

Bubnys, Arūnas. *Lietuviai Štuthofo koncentracijos stovykloje 1942–1945 metais.* Vilnius: LGGRTC, 2023.

Buchaveckas, Stanislovas. Jonas Pajaujis: atlikau savo pareigą Lietuvai. *Lietuvos aidas*, 1992 03 23.

Cesarani, David. Challenging the ‘Myth of Silence’: Postwar Responses to the Destruction of European Jewry. In *After the Holocaust: Challenging the Myth of Silence.* Eds. David Cesarani and Eric J. Sundquist. London: Routledge, 2012, 15–38.

Clemmensen, Jesper og Thomas Albrektsen. *Skibet fra helvede*. København: Lindhardt og Ringhof, 2024.

Čereška, Bronislovas. Marijonas Gregorauskas. In *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, 2018. Prieiga internete <https://www.vle.lt/straipsnis/marijonas-gregorauskas/>.

Dapkutė, Daiva. Ginčai dėl atminties: išeivijoje leisti antinacinės rezistencijos dalyvių prisiminimai. *OIKOS: lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, 2024, nr. 2(38), 73–90. Prieiga internete <https://doi.org/10.7220/2351-6561.38.4>.

Erll, Astrid. Travelling Memory. *Parallax,* 2011, nr. 17(4), 4–18.

Į Laisvę atstovybės. *Į Laisvę*, 1961, nr. 26(63), 51. Prieiga internete <https://www.spauda2.org/i_laisve/archive/1961/1961-Nr.26-I-LAISVE.pdf>.

Ignas Šeinius. In *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, 2018. Prieiga internete <https://www.vle.lt/straipsnis/ignas-seinius/>.

Juozas Narakas. In *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, 2018. Prieiga internete <https://www.vle.lt/straipsnis/juozas-narakas/>.

Gailiūtė, Dovilė. Nanseno pasas. In *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, 2018. Prieiga internete <https://www.vle.lt/straipsnis/nanseno-pasas/>.

Gervydas (Kučinskas), Antanas. *Už spygliuotų vielų*. Chicago: Lietuvių Katalikų Spaudos Draugija, 1950.

Grušys, Juozas. Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos istorijos santrauka. In *Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga 1940–2000.* Sud. Juozas Grušys. Kaunas: [Judex], 2001, 189–193.

Hur krafterna återvinnas. Dokumentinis filmas. Svensk Filmindustri, 1945. Prieiga internete <https://stockholmskallan.stockholm.se/post/33672>.

Ignas Šeinius. In *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, 2018. Prieiga internete <https://www.vle.lt/straipsnis/ignas-seinius/>.

Yla, Stasys. *Žmonės ir žvėrys Dievų miške. Kaceto pergyvenimai*. Putnam, CT: Immaculata Press, 1951.

Juodytė, Genė. Nuo Linkuvos iki Stokholmo. *Žemaičių laikraštis*, 2013 10 25. Prieiga internete <https://www.zemaiciolaikrastis.lt/nuo-linkuvos-iki-stokholmo/>.

Juozas Narakas. In *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, 2018. Prieiga internete <https://www.vle.lt/straipsnis/juozas-narakas/>.

Kasparas, Kęstutis. Jonas Pajaujis. In *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, 2018. Prieiga internete <https://www.vle.lt/straipsnis/jonas-pajaujis-1/>.

Käärik, Kaljo. Eesti Rahvusfondi sünni eellugu. *Teataja: poliitika, kultuuri, ühiskonna – ja noorteprobleemide häälekandja*, 1999 04 24.

Kazys Kuprėnas. In *Ancestry*. Ancestry.com Operations, Inc., 1997–2026. Prieiga internete (pagal paiešką „Kazys“+ „Kuprėnas“ + „1915“) <https://www.ancestry.com>.

Klemensas Gumauskas. In *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, 2018. Prieiga internete <https://www.vle.lt/straipsnis/klemensas-gumauskas/>.

Krikštopaitis, Bronius. Stasys Vainoras ir Vladas Bakūnas. In *Jūrų keliais. Jūrų kapitono atsiminimai.* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2015, 224–227.

Kubilius, Andrius. Atgimimas. *Meta*, 2019 04 20. Prieiga internete <https://www.facebook.com/kubilius.lt/photos/atgimimasatgimimas-yra-tapęs-vienu-iš-populiarių-trafaretinių-žodžių-velykos-atg/2550244828342218/>.

Laisvės besiekiant. Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos įnašas į antinacinę rezistenciją. Red. Algirdas Vokietaitis ir Povilas Žičkus. Chicago: LLKS išeivijoje, 1983.

Laurušaitė, Laura. Skirtumai tarp kultūrų prarastų reikšmę, jei per lengvai juos galėtume išversti. [Dėstytoją ir vertėją Karlą Gruodis kalbina Laura Laurušaitė]. *Colloquia*, 2012, nr. 28, 181–191. Prieiga internete <https://www.llti.lt/lt/coll_28/>.

Liekis, Algimantas. Išlikimas lietuviais Tėvynėje ir svetur. *15min.*, 2019 01 20. Prieiga internete <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/istorija/algimantas-liekis-islikimas-lietuviais-tevyneje-ir-svetur-582-1090070>.

Lietuvos gyventojų tremtys ir kalinimas Sovietų Sąjungoje. Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2026. Prieiga internete <https://www.lietuviaisibire.lt/lt/represuotieji>.

Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga. In *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, 2018. Prieiga internete <https://www.vle.lt/straipsnis/lietuvos-laisves-kovotoju-sajunga>.

Lietuvos universiteto baigusieji, savo fakultetu spalvų juostomis pasipuošę. *Nepriklausoma Lietuva*, 1973 02 14. Prieiga internete <https://www.spauda.org/nepriklausoma_lietuva/archive/1973/1973-02-14-NEPRIKLAUSOMA-LIETUVA.pdf>.

Lüers, Ulf. „Die Toten über Bord geworfen …“, KZ-Häftlings-Transporte nach Flensburg April/Mai 1945. In Verführt. Verfolgt. Verschleppt. Aspekte nationalsozialistischer Herrschaft in Flensburg 1933–1945. Flensburg: Stadtarchiv Flensburg, 1996, 276–323.

Mackevičius, Mečislovas. Lithuanian Resistance to German Mobilization Attempts, 1941–1944. *Lituanus: Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences,* 1986, nr. 32(4). Prieiga internete <http://www.old.lituanus.org/1986/86_4_02.htmf>.

MacQueen, Michael. Stutthof Main Camp. In *Encyclopedia of Camps and Ghettos*, vol. 1. Ed. Geoffrey P. Megargee. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press / United States Holocaust Memorial Museum, 2009: 1419–1424. Prieiga internete <https://doi.org/10.1353/document.2269>.

Markevičienė, Neringa. Balio Sruogos laiškas Vandai Daugirdaitei-Sruogienei, 1944-09-24, iš Štuthofo – į Būgius. *Balio Sruogos archyvas*, 2021. Prieiga internete <https://doi.org/10.51554/Duom.Sela.2021.01>.

Markevičienė, Neringa, ir Arūnas Bubnys. Tyrinėjant Balio Sruogos laiškų iš Štuthofo kontekstą. Pokalbis su istoriku Arūnu Bubniu. *Tautosakos darbai*, 2024, nr. 68, 173–182. Prieiga internete <https://doi.org/10.51554/TD.24.68.09>.

Masinės žudynės Lietuvoje 1941–1944: dokumentų rinkinys, t. 1. Red. Genovaitė Erslavaitė. Vilnius: Mintis, 1965.

Medlemsförteckning över Sjöhistoriska Samfundet den 1 november 1970. Stockholm: Almqvist & Wiksell Boktryckeri AB, 1970. Prieiga internete <https://sjohistoriskasamfundet.se/wp-content/uploads/2017/08/fn25-lag.pdf>.

Mickevičius, Artūras. „Pragiedruliai“. In *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, 2024. Prieiga internete <https://www.vle.lt/straipsnis/pragiedruliai/>.

Mieli tautiečiai. *Draugas*, 1950 02 15. Prieiga internete <https://www.draugas.org/archive/1950_reg/1950-02-15-DRAUGAS.pdf>.

Mileris, Georg Davið. *Skip mitt braut við Afrikuströnd. Örlagasaga Fjólu Steinsdóttur Mileris og fjölskyldu hennar*. Reykjavík: Salka, 2011.

Mitaitė, Donata. Antanas Venclova. In *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, 2018. Prieiga internete <https://www.vle.lt/straipsnis/antanas-venclova/>.

Mockūnas, Liūtas. Diplomato Vlado Žilinsko atsiminimai apie paskutiniąsias Lietuvos pasiuntinybės Švedijoje dienas 1940 metais ir veiklą po jos uždarymo. In *Lietuvos istorijos metraštis. 1996 metai.* Red. Vytautas Merkys, Antanas Tyla, Vacys Milius, Gediminas Rudis, Rita Strazdaitė, Gintautas Zabiela. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1997, 329–343. Prieiga internete <https://www.istorija.lt/data/public/uploads/2021/03/lim-1996-15-pub.-l.-mockunas.-diplomato-vlado-zilinsko-atsiminimai-p.-329-343.pdf>.

Narutis, Pilypas. Nacių smūgis Lietuvos katalikų bažnyčiai. *Į Laisvę*, 1993, nr. 116(153), 39–50, 56. Prieiga internete <https://partizanai.org/failai/I-Laisve-web/I-Laisve-1993-116(153).pdf>.

Orski, Marek. Elbing (Ot Elbing Complex) [Aka Kommando Befehlsstelle Strasburg]. In *Encyclopedia of Camps and Ghettos*, vol. 1. Ed. Geoffrey P. Megargee. Bloomington and

Indianapolis: Indiana University Press / United States Holocaust Memorial Museum, 2009, 1448–1550. Prieiga internete <https://doi.org/10.1353/document.2293>.

Persson, Hans. *Berättelsen om Kummelnäs ättiksfabrik.* Sveriges hembygdsförbund, 2021. Prieiga internete <https://boonatur.se/wp-content/uploads/2021/10/Smaskrifter_Kummelnas_attiksfabrik1.pdf>.

Pivoras, Saulius. *Lietuva Švedijos Baltijos politikoje 1917–1991m.: nuo pripažinimo iki jo atnaujinimo.* Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2024.

Pranas Duda. In *Sverige, Find a Grave®-register, 1800-talet till nutid.* Ancestry.com Operations, Inc., 2012. Prieiga internete <https://www.findagrave.com/memorial/254628884/pranas-duda>.

Pragaro vartai – Štuthofas. Sud. Alisa Rupšienė. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998.

Prie Lietuvos laivyno ištakų. Sud. Romaldas Adomavičius. Klaipėda: Lietuvos jūrų muziejus, 2015.

Puskunigis, Leonas. Štuthofo žardienos. In *Pragaro vartai – Štuthofas.* Sud. Alisa Rupšienė. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998, 251–421.

Radzevičienė, Sigutė. 2011. *Neatrastasis Ignas Šeinius: gyvenimas ir kūryba Švedijoje.* Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.

Sabaliauskas, Algirdas. Knut Olof Falk. In *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, 2018. Prieiga internete <https://www.vle.lt/straipsnis/knut-olof-falk/>.

Scheynius, Ignas J. *Den röda floden stiger*. Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1940.

Scheynius, Ignas J. *Den röda floden svämmar över.* Stockholm: Natur och kultur, 1945.

„Simonas Bieliackinas". In *Lietuvių enciklopedija*, t. 2. Red. Vaclovas Biržiška. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1954.

Sruogienė, Vanda. Lietuvos įkaitai Stutthofe. *Draugas*, 1981 01 10. Prieiga internete <https://www.draugas.org/archive/1981_reg/1981-01-10-PRIEDAS-DRAUGAS-i5-8.pdf>.

Sruoga, Balys. *Dievų miškas*. Madrid: Mediasat Group, 2006.

„Stasys Vainoras". In *JAV lietuviai*, t. 2: N–Ž. Red. Antanas Balašaitis, Birutė Juodienė, Ona Pečiulienė, Danutė Rimšienė, Vytautas Spečiūnas ir Birutė Žalalienė. Chicago: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas; Lietuvių fondas Čikagoje, 2002.

Stepanauskas, Leonas. *Islandija paviliojo. Teodoro Bieliackino pėdsakais.* Vilnius: Versus aureus, 2010.

Steponavičiūtė Aleksiejūnienė, Ieva. Teodoras Bieliackinas apie islandų literatūrą. *Krantai*, 2019, nr. 2, 10–17. Prieiga internete <https://kranturedakcija.lt/wp-content/uploads/2020/10/Krantai_2019-2.pdf>.

Šarmaitis, Romas. Juozas Vaišnoras. In *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, t. 4. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1988. Prieiga internete <https://lietuvai.lt/wiki/Juozas_Vaišnoras>.

Šiurna, Julius [Mjr. inž. Šiurna]. Dėl K. T. Skyr. vykdomų darbų. *Žemėtvarka ir melioracija*, 1940, nr. 2, 92–101. Prieiga internete <https://lzhis.lt/wp-content/uploads/2016/11/1940-m.-Nr.-2.pdf>.

Švedijos lietuviai. In *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, 2018. Prieiga internete <https://www.vle.lt/straipsnis/svedijos-lietuviai/>.

Tamašauskas, Kazimieras (a). Vytautas Jonas Gylys. In *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, 2018. Prieiga internete <https://www.vle.lt/straipsnis/vytautas-jonas-gylys/>.

Tamašauskas, Kazimieras (b). Vladas Rafaelis Jurgutis. In *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, 2018. Prieiga internete <https://www.vle.lt/straipsnis/vladas-rafaelis-jurgutis/>.

Tamošaitis, Mindaugas. *Valstiečiai liaudininkai Lietuvos politiniame gyvenime 1926–1940 m.* Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2011. Prieiga internete <https://www.lituanistika.lt/content/39944>.

Tininis, Vytautas (a). Mečislovas Gedvilas. In *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, 2018. Prieiga internete <https://www.vle.lt/straipsnis/mecislovas-gedvilas/>.

Tininis, Vytautas (b). Justas Paleckis. In *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, 2018. Prieiga internete <https://www.vle.lt/straipsnis/justas-paleckis/>.

Tory, Avraham. *Kauno getas: diena po dienos.* Iš anglų kalbos vertė Leonas Judelevičius; įvadas Sauliaus Sužiedėlio; pastabos Dinos Porat. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000.

Ūsaitė, Kristina. Kaip gyveno Europos kraštų lietuvių bendruomenės XX a. 7 dešimtmečio viduryje? *OIKOS: lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, 2009, nr. 2(8), 121–144. Prieiga internete <https://www.lituanistika.lt/content/23066>.

Vaitiekus, Severinas. Valia priešintis. Iš okupuoto krašto į laisvą pasaulį 3 dalis. *Karys*, 2025, nr. 6(2154), 44–55. Prieiga internete <https://kariuomene.lt/data/public/uploads/2025/06/karys_nr.6_2025_internetui.pdf>.

Vieno buto istorija: Balys Sruoga. Dokumentinis filmas. Jonas Juozapaitis ir Daiva Bilinskienė (rež.). LRT Televizija, 2017. Prieiga internete <https://epika.lrt.lt/dokumentiniai-filmai,266/vieno-buto-istorija-balys-sruoga,624845>.

Vladas Žilinskas. In *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, 2015. <https://www.vle.lt/straipsnis/vladas-zilinskas/>.

Vokietaitis, Algirdas. LLKS atidaro duris į Vakarus. Epilogas. In *Laisvės besiekiant. Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos įnašas į antinacinę rezistenciją.*

Red. Algirdas Vokietaitis ir Povilas Žičkus. Chicago: LLKS išeivijoje, 1983, 177–362, 363–368.

Vokietaitis, Algirdas. *Raštai*. Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 2003.

Waxman, Zoë. Introduction. In *Writing the Holocaust: Identity, Testimony, Representation.* Oxford: Oxford University Press, 2008, 1–6.

Zabielskas, Vytautas. Oskaras Urbonas. In *Visuotinė lietuvių enciklopedija,* 2018. Prieiga internete <https://www.vle.lt/straipsnis/oskaras-urbonas/>.

Zizas, Rimantas. 1943 m. balandžio 5 d. „Visos Lietuvos“ konferencija: lietuvių politinis elitas kolaboravimo ir pasipriešinimo kryžkelėje. *Genocidas ir rezistencija*, 2011, nr. 1(29), 30–50. Prieiga internete <https://www.zurnalai.vu.lt/gr/lt/article/view/37826/35509>.

Žilinskas, Vladas. Švediškoji paunksnė nacių okupacijos metais. In *Laisvės besiekiant. Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos įnašas į antinacinę rezistenciją.* Red. Algirdas Vokietaitis ir Povilas Žičkus. Chicago: LLKS išeivijoje, 1983, 135–176.

1943 års utlänningssakkunniga. Betänkande med förslag till utlänningslag och lag angående omhändertagande av utlänning i anstalt eller förläggning. Statens offentliga utredningar. Stockholm: Norstedt, 1945. Prieiga internete <https://filedn.com/ljdBas5OJsrLJOq6KhtBYC4/forarbeten/sou/1945/sou-1945-1.pdf?utm_source>.

VAIZDINĖ MEDŽIAGA

1 pav. 1945 m. liepos 13 d. Stasio Vainoro laiško Teodorui Bieliackinui pirmas puslapis

2 pav. 1945 m. rugsėjo 12 d. Stasio Vainoro laiško Teodorui Bieliackinui voko priekinė pusė

3 pav. 1946 m. balandžio 17 d. Vytauto Meilaus laiško Teodorui Bieliackinui antras puslapis

4 pav. Stasio Vainoro teksto apie Štuthofo evakuaciją trečias puslapis

Ieva Steponavičiūtė Aleksiejūnienė
Vilnius University, Lithuania

NORTHERN TRAJECTORIES OF STUTTHOF MEMORY: LETTERS FROM SWEDEN TO ICELAND BY STASYS VAINORAS AND VYTAUTAS MEILUS

SUMMARY. The publication presents, for the first time, letters written in 1945–1946 from Sweden by Vytautas Meilus and Stasys Vainoras, former prisoners of the Stutthof concentration camp, to their friend from Kaunas, Teodoras Bieliackinas, who was living in Iceland at the time. It also includes a translation from German of Stasys Vainoras's testimony regarding the evacuation of Stutthof prisoners in the most severe physical condition, which began on April 26, 1945. All texts are supplemented with commentary. The introduction provides the biographical and historical context of these documents, reviews references to Meilus and Vainoras in Stutthof historiography, and discusses the significance of ego-documents in the field of historical and cultural memory.

KEYWORDS: egodocuments, Lithuanians in the Stutthof concentration camp, Stasys Vainoras, Vytautas Meilus, Teodoras Bieliackinas, Lithuanian diaspora in Scandinavia, historical memory.